

Sovon-Nieuws 3

25e jaargang
oktober 2012

- Natte Sahel en sneeuw bij ons: gevolgen voor broedvogels
- Probleem Grote Stern op Griend
- Stef Waasdorp in de klei: Slecht jaar voor een klauwierenfán
- Veel Lachsterns in nazomer
- Zeearend nu jaarrond in ons land
- Voorbereiding atlas op stoom
 - Indrukken MUS 2012
 - Overzicht cursussen

Op naar de nieuwe atlas!

Sovon-Nieuws
Nieuwsbrief van Sovon Vogelonderzoek Nederland over vogeltellingen, over de vereniging en over andere zaken betreffende vogels in Nederland.

Redactie
John van Betteray, Fred Hustings, Kees Koffijberg, Loes van den Bremer & Peter Eekelder. Overname van artikelen of illustraties alleen in overleg.

Lidmaatschap
Contributie: minimaal € 12,-. Sovon-leden ontvangen vier maal per jaar Sovon-Nieuws en korting op Sovon-uitgaven en het abonnement op Limosa (plusmaatschap € 27,50). Ledenadministratie Jeroen van Zuylen, zie bureau-adres Sovon.

Bestuur
Voorzitter: Roelof ten Doesschate
Secretaris: Ricardo van Dijk
Penningmeester: Dennis Meeuwissen
Overige bestuursleden:
Frank Berendse & Jaap van Gent
E-mail: bestuur@Sovon.nl

Bureau
Kantoor Sovon te Natuurplaza,
Toernooiveld 1, 6525 ED Nijmegen.
Tel: 024 - 7 410 410
E-mail: info@Sovon.nl
Homepage: www.Sovon.nl
Giro: 2905988, Rabo: 10.51.17.056.

Ledenraad
Kijk op www.Sovon.nl onder Sovonvereniging voor uw ledenraadsleden. E-mail: ledenraad@Sovon.nl

Directeur Theo Verstrael
Communicatie Carolyn Vermanen
Monitoring en Inventarisaties Rob Vogel
Onderzoek en Advies Julia Stahl

Doelstelling
Sovon Vogelonderzoek Nederland volgt de veranderingen in aantallen en verspreiding van alle in ons land in het wild voorkomende vogels. Signalerend onderzoek (monitoring) en veld- en bureaustudies dragen bij aan het verklaren van de gesignaleerde ontwikkelingen. Onze drijfveer is het toegankelijk maken van kennis en informatie voor natuurbeheer, natuurbeleid en natuurbescherming. Daarbij zorgen we voor goede borging van onze kwaliteit, onafhankelijkheid en objectiviteit. Sovon coördineert, stimuleert en ondersteunt systematisch veldonderzoek door vrijwilligers. De meetnetten voor broedvogels en watervogels zijn onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring, uitgevoerd i.s.m. CBS en provincies en gefinancierd door het Ministerie van EL&I en Rijkswaterstaat.

Lay-out: van Groot tot Klein
Druk: van Mameren Repro b.v.
Sovon-Nieuws wordt gedrukt op FSC-papier.
ISSN 1383-0635.

Foto's omslag:
Staartmees (Michel Geven)
Stef Waasdorp (Rob Buiters)
Foto boven:
Gele kwikstaart (Michel Geven)

Met het claimen van een atlasblok in zijn geliefde Zuidwest-Drenthe gaf Arend van Dijk onlangs op het Sovon-kantoor het informele startsein voor het actief betrekken van vogelaars bij het nieuwe atlasproject. Zo werd de nieuwe atlasapplicatie online gezet waarmee de tellers van de vorige atlas gedurende een beperkte periode hun toen onderzochte blokken weer kunnen claimen. Inmiddels is die periode voorbij en is het voor iedereen mogelijk een atlasblok te reserveren om te gaan tellen voor de nieuwe atlas. Ik ben erg benieuwd hoe ver we al zijn!

Ik denk dat velen met ons reikhalzend naar dit moment hebben uitgekeken. Dat kan bijna niet anders, want we worden al jarenlang door tal van vogelaars aangespoord om een nieuw atlasproject te organiseren. Vroeger dachten we aan een interval van 25 jaar, maar dat is in onze snelle wereld achterhaald.

Voor vogelaars zijn atlanten aantrekkelijk omdat het een stok achter de deur is om op een andere systematische manier naar een gebied te kijken en je soortenlijst op te bouwen. Maar niet alleen voor vogelaars, ook voor gebruikers is een nieuw atlasproject essentieel. Het landschap en het landschapsgebruik zijn de laatste 15 jaar enorm veranderd terwijl een actueel landdekkend overzicht van broedvogels ontbreekt. Dat geldt al helemaal voor wintervogels. Voor soorten als Kramsvogel moeten we terug naar de periode 1978-83 voor het laatste landdekkende overzicht.

Er wordt natuurlijk al langer gesproken over de nieuwe atlas maar over het wat en het hoe was nog weinig bekend. In de vorige Sovon-Nieuws werd al het een en ander uit de doeken gedaan en in dit nummer gaan we daarmee verder. Ook op de Landelijke Dag gaan we veel aandacht geven aan de nieuwe atlas. Nu de officiële startdatum van het veldwerk, te weten 1 december, snel nadert moet veel techniek worden ingezet om alle invoer en controles mogelijk te maken. Da's geen kleinigheid, dat wisten en weten we. De voorstudie voor de atlas had immers niet alleen duidelijk gemaakt dat het goed mogelijk was om voor de nieuwe atlas zowel in het broedeizoen als in het winterseizoen te gaan tellen, het had ook aangetoond dat het een stevige inspanning zou vragen van vooral de tellers, evenals van alle betrokken medewerkers. Maar er staat met Juke Altenburg en Harvey van Diek een stevig team dat met ontzettend veel motivatie en kennis aan de slag is gegaan, gesteund door ervaren rotten als Arend van Dijk en Jan-Willem Vergeer en met de wetenschap dat iedereen op kantoor zijn of haar bijdrage zal leveren. En ik ben er trots op dat u, onze tellers, nu al met zoveel enthousiasme heeft laten merken dat u staat te popelen om in het veld aan de slag te gaan!

Zoals we van vorige atlasprojecten weten, zal er ook nu weer het een en ander heel anders gaan lopen dan gedacht. Met zo'n complex en meerjarig project is dat immers vrijwel onontkoombaar. Daar zullen we weer van kunnen leren. Maar er staat ongetwijfeld zo veel goeds tegenover dat ik er alle vertrouwen in heb dat we over vier jaar aan de vooravond staan van een fantastische vierde atlas van Nederlandse vogels!

Er is natuurlijk nog een 'klein' puntje; het benodigde budget. Dat hebben we nog niet bij elkaar. Wij geloven er echter in dat de enorme waarde van een nieuwe atlas door veel mensen en instanties erkend wordt. Ik denk dat we dat verhaal met overtuiging kunnen brengen, leidend tot een dekkende begroting, crisis of niet. Dat zal best spannend worden. U zult de komende tijd regelmatig merken dat we op creatieve maar verantwoorde wijze op zoek zijn naar de benodigde euro's. Uiteraard hoop ik dat u waar mogelijk ook uw bijdrage wilt leveren. Laten we er vooral een prachtig gezamenlijk project van maken met een hele positieve, inspirerende uitstraling. Dat kan dit project gebruiken, dat kunnen wij allemaal gebruiken, dat kan ook Nederland wel gebruiken!

● Theo Verstrael

BMP-resultaten 2011: regen in Sahel en sneeuw bij ons bepalend voor onze broedvogels

Snor, een van de soorten die profiteerden van een natte Sahel.
Foto: Ran Schols.

Het jaar 2011 was erg spannend voor het Broedvogel Monitoring Project (BMP). Veel tellers zullen daarbij denken aan de grootschalige introductie van Autoclustering (zie kader). In dit artikel kijken we naar de vogels zelf: hoe verliep hun broedseizoen in 2011 en zijn er patronen te ontdekken in die grote berg door alle BMP-ers bij elkaar getelde gegevens?

Telgebieden

Op het moment van schrijven waren 1709 in 2011 getelde BMP-telgebieden in de categorieën A (Alle soorten), B (Bijzondere soorten), W (Weide- en akkervogels), R (Roofvogels) en S (Stadsvogels) verwerkt. Ongetwijfeld zullen er nog wat tellingen binnendruppelen, het totaal aantal zal dus nog wat stijgen.

Het aantal in 2011 getelde plots lag beduidend boven het ietwat magere 2010. Vooral de A-telgebieden sprongen eruit: liefst 100 meer getelde plots dan het jaar ervoor. Diverse tellers gaven aan in de nieuwe autoclusteroptie een stimulans te zien om weer flink te gaan BMP-en. Dat horen we natuurlijk graag! Vrijwilligers namen weer een aanzienlijk deel van de getelde gebieden voor hun rekening. Wat mag Sovon zich toch gelukkig prijzen met zo'n actieve achterban! Een belangrijke rol, vooral in agrarisch gebied, is voorts weggelegd voor de provincies. Helaas wordt het er voor de provincies niet makkelijker op om de financiering overeind te houden. Zo werden provinciale bezuinigingen het meetnet in Limburg helaas fataal. Een gevoelige aderslating!

zuiden en westen onder een deels decimeters dik sneeuwdek bedolven. Eind december was de sneeuw alweer beperkt tot het oosten, waar hij tot in de eerste januariweek bleef liggen. Daarna was het gedaan met de koude en kwam er somber kwakkelweer voor in de plaats.

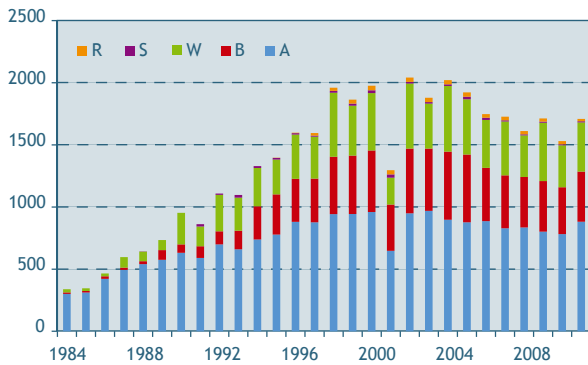
Daarna volgde een zeer warme lente, die met name in april en in de eerste helft van mei bijzonder droog en zonnig was. Het april-gemiddelde van 13,1 graden was gelijk aan de hoogst gemeten waarde ooit in 2007. Vanaf half mei en in juni werd het wisselvalliger, terwijl de zomer compleet verregende: volgens het KNMI was het de natste zomer sinds het begin van de metingen en de somberste in 14 jaar.

Resultaten 2011

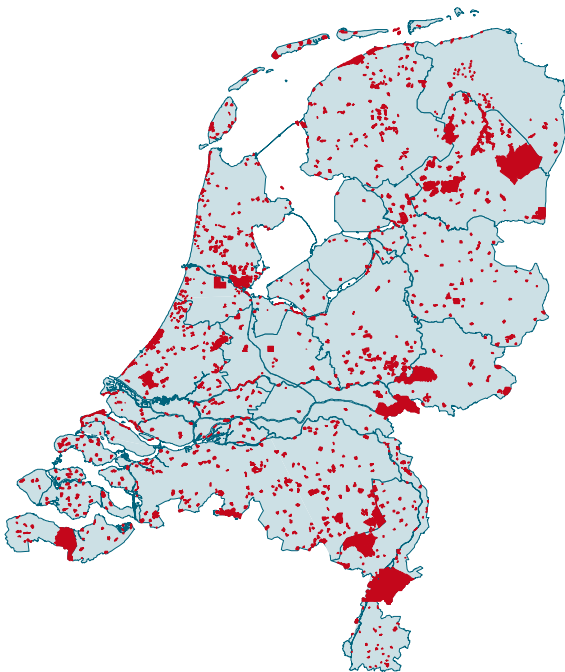
Het jaar 2011 was een van de beste jaren voor onze broedvogels sinds de start van het BMP in 1984. Ten opzichte van de gemiddelde indexwaarde over de voorgaande vijf jaren namen 60 soorten in aantal toe, terwijl 21 soorten stabiel waren en 27 soorten een afname vertoonden.

Winnaars van 2011

Tien soorten deden het bijzonder goed in 2011: de index lag meer dan 50% boven het gemiddelde over de afgelopen vijf jaren. Zeven soorten overwinteren grotendeels in Afrika bezuiden de Sahara, met name in de Sahel: Blauwborst, Rietzanger, Snor, Sprinkhaanzanger, Gekraagde Roodstaart, Gele Kwikstaart en Kwartel. Dat doet vermoeden dat onze vogels daar geschikte condities aantreffen. Een behoorlijke hoeveelheid regen in de periode voor de aankomst van onze broedvogels in de Sahel is erg belangrijk voor een geslaagde overwintering, weten we o.a. uit het indrukwekkende boek *Living on the Edge* van Leo Zwarts c.s. Een blik op de regenval-index voor de Sahel bevestigt dit vermoeden: het najaar van 2010 was het natste sinds de eeuwwisseling. Dat betekent dat er meer voedsel beschikbaar was, waardoor onze broedvogels makkelijker de winter doorkwamen en bovendien meer kans hadden om de linke tocht over Sahara, zee en half Europa te overleven. Of ze vervolgens ook in een betere conditie arriveerden en daarmee een

Figuur 1. Aantal getelde BMP-plots in de categorieën Alle soorten (A), Bijzondere soorten (B), Weide- en akkervogels (W), Stadsvogels (S) en Roofvogels (R), 1984-2011.

Figuur 2. Ligging van de 1709 in 2011 getelde BMP A, B, W, R & S-telgebieden.

De verdeling van de telgebieden over het land is heel behoorlijk, al zijn er wel wat regio's met een mindere dekking aan te wijzen. Zo is het erg mooi dat er op initiatief van het Groninger Landschap in 2012 een stapel nieuwe telgebieden in deze provincie is bijgekomen. Een dergelijk initiatief zou ook in Utrecht en het westelijk rivierengebied welkom zijn! De middels het Meetnet Agrarische Soorten (MAS) verzamelde data in Groningen en Flevoland zijn vooralsnog niet in het BMP opgenomen.

Weersomstandigheden

Onze standvogels kregen eind 2010/begin 2011 een naar huidige begrippen pittig wintertje voor de snavel. Vooral de decembermaand was problematisch, met veel sneeuw en lage temperaturen. Deze maand kon zich meten met de koudste decembers van de laatste 100 jaar. Een omvangrijk sneeuwdek was eerst vooral in het noorden en oosten des lands te vinden, maar vanaf 17 december waren ook grote delen van het

Autoclustering van invloed op resultaten?

Het is opvallend dat zo veel soorten goed presteerden in 2011 - het eerste jaar waarin het programma Autoclustering grootschalig werd toegepast. Zou dat toeval zijn? Dat is vrijwel zeker het geval.

Vergelijking Autoclustering en handmatige interpretatie

Tijdens de ontwikkeling van Autoclustering zijn de resultaten steeds vergeleken met de uitkomsten van handmatige uitwerking van broedvogelinventarisaties op basis van de interpretatiecriteria in de handleiding. Deze vergelijkingen zijn meerdere malen uitgevoerd, door verschillende (groepen van) tellers. De uitkomsten werden gebruikt om het programma verder te verbeteren. De afgelopen periode hebben we daarnaast gekeken naar de mogelijke effecten van de introductie van Autoclustering op de totale set van BMP-telegebieden. De nadruk lag daarbij op een vergelijking van de geconstateerde verschillen in aantallen van 2010 op 2011 voor de set van in 2011 ge-autoclusterde telegebieden (481) versus de set van gebieden die in beide jaren 'handmatig' werden uitgewerkt (1048).

Eerste resultaten

Over de resultaten wordt uitgebreider gerapporteerd in Limosa. Desondanks is het goed om hier al te melden dat de piekaantallen van een aantal Afrika-trekkers in 2011 geconstateerd zijn in zowel de ge-autoclusterde telegebieden als de handmatig geclusterde gebieden. Er zijn slechts 13 soorten die een significant verschil in aantalsverandering laten zien tussen beide deelsets. Dat is niet veel als je bedenkt dat je ook door toeval significante verschillen zult vinden wanneer je een zo groot aantal soorten doorrekenet.

Voor de betreffende soorten komt Autoclustering in bijna alle gevallen wat lager uit dan de handmatige uitwerking. Dit komt waarschijnlijk vooral doordat sommige 'handmatige' tellers wat flexibeler omgaan met datumgrenzen (bijv. Roodborst) of het aantal geldige waarnemingen (bijv. roofvogels), terwijl Autoclustering strikt de criteria volgt. Voor afzonderlijke telegebieden kunnen de gevolgen van de overstap naar Autoclustering overigens groter zijn; dat wordt vooral bepaald door de eventuele afwijkingen van de criteria die tellers er in de loop van de tijd op na zijn gaan houden. Maar op de hele set van telegebieden lijken de gevolgen dus zeer beperkt.

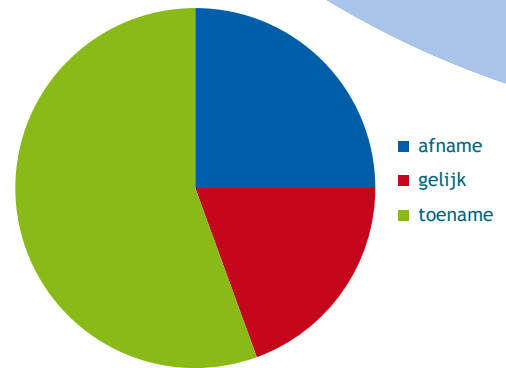
goed broedsucces scoorden, zullen de cijfers van het Constant Effort Site (CES) project hopelijk uitwijzen.

Hoe goed 2011 wel was voor de zeven Afrika-gangers, blijkt uit het feit dat ze alle de hoogste index sinds de start van het BMP in 1984 bereikten: de hoogste stand dus in 28 jaar! Het grootst was het verschil bij de Kwartel, een echte invasiegast. Kleine influxen vonden onder meer plaats in 1997 en 2008, maar de piek van 2011 (met meldingen in 233 BMP-gebieden) laat zich het best vergelijken met 1989, het laatste écht goede kwarteljaar in Nederland. Hopelijk kan het vele in 2011 aan de soort verrichte ringwerk ons meer vertellen over het broedsucces in Nederland en wellicht ook over leeftijd en herkomst van de vogels. Zouden ze (deels) zelf in 2011 in Afrika uit het ei zijn gekropen, en daarna naar onze regio gekomen? Al tijden doet die theorie de ronde, maar bewijzen zijn nog niet geleverd.

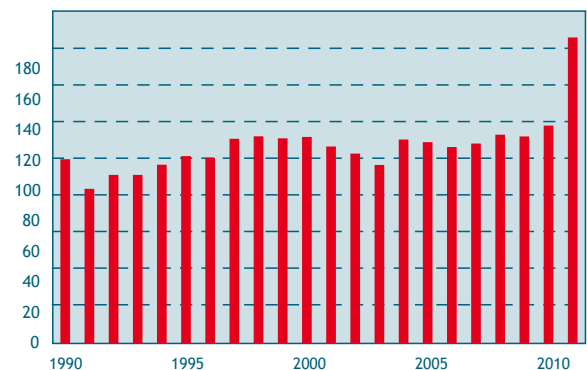
Van de genoemde Afrika-trekkers vertoont de trend van de Gele Kwikstaart de meeste gelijkenis met de regencijfers in de Sahel. Toch verklaart het Sahel-verhaal niet alles. De toename was het grootst in de toch al goed met Gele Kwikstaarten bedeelde noordelijke zeekelegebieden (waar de soort ook floreert), en veel minder in vergelijkbare habitat in Zuidwest-Nederland. Al even boeiend is dat de toename het grootst was in plots die in normale jaren erg matig bezet zijn. Het lijkt er dus op dat de beste gebieden al vol zaten en dat vervolgens ook meer marginale habitat benut is. Buiten het landbouwgebied vond geen duidelijke toename plaats.

Nog veel onduidelijk

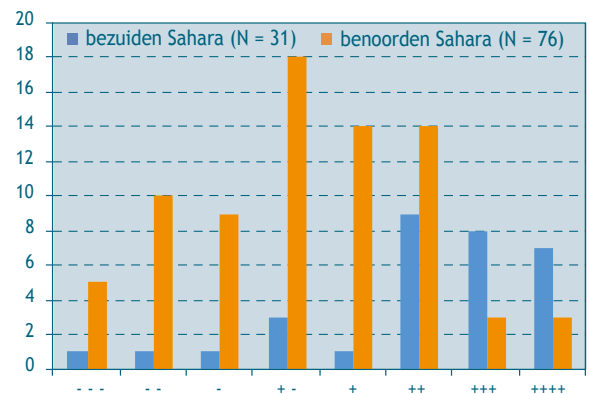
De BMP-cijfers ondersteunen dat weersomstandigheden en habitatveranderingen in de Afrikaanse overwinteringsgebieden voor een belangrijk deel het lot van veel van onze trekvogels verklaren. In een recent artikel

Figuur 3. Resultaten broedseizoen 2011 van 108 BMP-soorten ten opzichte van de gemiddelde indexwaarde in 2006-2010. Afname=>5% lager, Toename = >5% hoger.

Figuur 4. Trend van 19 in de Sahel overwinterende broedvogels, 1990-2011.

Figuur 5. Aantalsontwikkeling van 106 BMP-soorten in 2011, opgesplitst naar overwinteringsgebied. Uitgezet is het verschil tussen de index van 2011 en de gemiddelde index van 2006-2010. --- = afname 26-50%, -- = afname 10-25%, - = afname 6-10%, ++ = afname/toename max. 5%, + = toename 6-10%, ++ = toename 11-25%, +++ = toename 26-50%, ++++ = toename >50%.

Torenvalk, inmiddels op een dieptepunt beland.
Foto: Ran Schols

in Bird Study komen onderzoekers van de British Trust for Ornithology (BTO) tot de conclusie dat overwinteraars in vochtige Afrikaanse habitats het moeilijker hebben dan soorten die drogere winterhabitats prefereren. Wel waarschuwen de Britten voor een te simpele voorstelling van zaken. Denk alleen al aan het feit dat veel vogels in de loop van het winterhalfjaar op diverse locaties in Afrika verblijven: zijn die allemaal even belangrijk en hoe veel uitwijkmogelijkheden zijn er als een keten in de schakel al dan niet tijdelijk uitvalt? Op dat vlak valt nog veel te onderzoeken in de overwinteringsgebieden, onder meer via zenderonderzoek.

Drie van de tien winnaars in 2011 vertoeven 's winters niet bezuiden de Sahara: Grauwe Gans, Roodborsttapuit en Putter. De Grauwe Gans nam voor het 13e jaar op rij toe. Toch zijn er tekenen dat de toename afvlakt: zo stabiliseerde de stand in het voor de soort belangrijke rivierengebied. In het noordelijk zeeleigebied werd zelfs een kleine afname gevonden, maar de zuidelijk zeelei en de hoge zandgronden lieten juist een verdere toename zien. Binnen het BMP zijn te weinig telgebieden in stedelijk gebied beschikbaar om de huidige trek van broedende Grauwe Ganzen naar stedelijk gebied goed vast te leggen; mogelijk zal dit verschijnsel wel uit de MUS-tellingen naar voren komen.

Roodborsttapuit en Putter behaalden eveneens de hoogste score sinds 1984. De welhaast onstuitbare opmars van de Roodborsttapuit komt ook tot uiting in het steeds bredere scala aan habitats waarin de soort gemeld wordt, zoals bermen in intensief agrarisch gebied, moerassen en industrieterreinen. De trend van de Putter vertoont al vanaf het begin van BMP een stijgende tendens, waaraan kennelijk nog steeds geen einde is gekomen. De toename was ditmaal het grootst in Laag-Nederland, terwijl op de hoge zandgronden juist een kleine afname werd geconstateerd.

Verliezers van 2011

Van de zes soorten die het slecht deden ten opzichte van de voorgaande vijf jaren zijn er vier die niet bezuiden de Sahara trekken. Het gaat om Torenvalk, Waterhoen, Kruisbek en Sijs. De Torenvalk vertoont al jaren een afname, maar deed het nog niet eerder zo slecht als in 2011. Hij is vrijwel verdwenen uit de bossen op onze zandgronden. De in agrarisch gebied broedende valken hadden ondanks het matige muizen-

jaar wat betere broedresultaten dan in 2010 (overzicht R.G. Bijlsma in De Takkeling).

De langetermijntrend van het Waterhoen was al licht negatief, maar de laatste jaren gaat het plots snel bergafwaarts, met in 2011 de laagste index sinds de start van de tellingen in 1984. Heeft de koude decembermaand het sluipende proces een zetje gegeven? De afname is relatief groot in het zeeleigebied (vooral het zuidwesten) en in het rivierengebied.

Bij de Kruisbek is het wachten op een invasiejaar, waarna er steevast wat vogels in onze naaldbossen achterblijft om te broeden. De Sijs wil maar niet echt doorbreken als broedvogel.

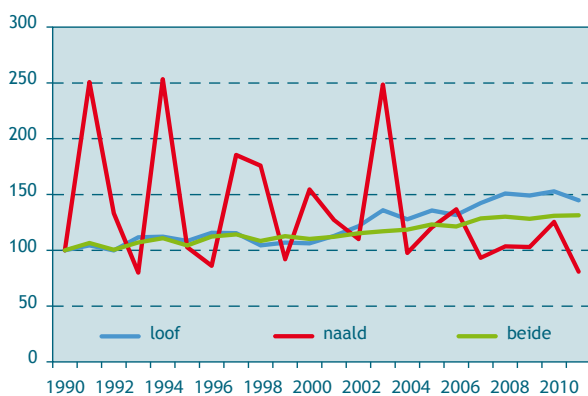
In een jaar waarin de Sahel-gangers er in positieve zin uitspringen, presteren twee daar overwinterende soorten het toch nog om beroerd te scoren. Met de Zomertaling en de Zomertortel is dan ook echt wat aan de hand. De Zomertaling kende rond de eeuwwisseling een korte opleving, maar kachelt sindsdien weer achteruit, met 2011 als voorlopig dieptepunt.

Dat het beroerd met de Zomertortel gaat, zal menig vogelaar bekend zijn. De index was ditmaal vrijwel net zo laag als die in 2010. Het enige positieve dat hieruit geconcludeerd kan worden is dat de afname even een pas op de plaats lijkt te maken.

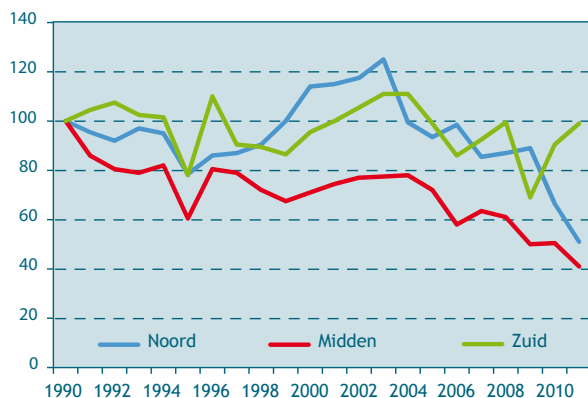
Rode Lijst-soorten

Voor veel soorten van de Rode Lijst was 2011 een behoorlijk goed jaar. Liefst 16 van de 29 via het BMP gevolgdde soorten deden het beter dan gemiddeld over de afgelopen vijf jaar, de andere waren stabiel (4) of namen verder af (9). Ook bij veel Rode Lijst-soorten spelen de gunstige winteromstandigheden in Afrika een fikse rol: acht van de tien soorten die een stijging van meer dan 10% ten opzichte van het gemiddeld over 2006-2010 lieten zien, overwinteren bezuiden de Sahara. Naast de al genoemde soorten vallen ook Boomvalk, Grutto, Koekoek, Boerenzwaluw, Spotvogel en Grauwe Vliegenvanger in deze categorie. Daarmee is echter niet gezegd dat de problemen voor deze soorten nu verholpen zijn. De gemiddelde index voor de Afrikagangers onder de Rode Lijst-soorten bedraagt nu 80% ten opzichte van de index in 1990. Het slechtst staan Zomertortel (21%), Zomertaling (39%), Grutto (61%), Boomvalk (63%) en Spotvogel (64%) ervoor.

Diverse voornamelijk in Europa overwinterende soorten laten ook lage scores zien, met name Ransuil (19%), Patrijs (29%),

Figuur 6. index van 29 standvogels van bos, 1990-2010

Figuur 7. Gemiddelde index van Kuifmees en Zwarte Mees in bossen op zandgrond van het noorden (Drenthe, Groningen, Friesland), midden (Utrecht, Gelderland, Overijssel) en zuiden van het land (Noord-Brabant, Rijk van Nijmegen, Limburg), 1990-2011.

Opmerkelijk vogelnieuws augustus-september 2012

*Putter, hoogste stand vanaf 1984.
Foto: Michel Geven*

Veldleeuwerik (44%), Kneu (49%), Matkop (52%), Wintertaling (54%), Huismus (55%) en Ringmus (56%).

Standvogels van bossen

Tot slot een blik op de aantalsontwikkeling van 29 in onze regio overwinterende broedvogels van bossen. Deze groep beleefde een mager jaar, de index was de laagste sinds 2004. Deels wordt dat veroorzaakt door een afname van soorten die vrijwel altijd minder scoren na een koude winter, zoals Winterkoning en (in mindere mate) Heggenmus. Een uitsplitsing naar voorkeuren voor loof- en naaldbos brengt nog een aspect aan het licht: de ontwikkeling in naaldbos is beduidend negatiever dan die in de niet immer groene tegenhanger. De trend in naaldbos wordt behoorlijk getekend door invasieve soorten als Kruisbek en - in mindere mate - Sijs, maar feit is dat de naaldbosbewoners het sinds 1990 niet zo slecht hebben gedaan. Tekenend is wellicht de ontwikkeling bij twee naaldbossoorten bij uitstek: Kuifmees en Zwarte Mees. Beide nemen al enige jaren af, de Zwarte Mees bereikte zelfs de laagste indexwaarde sinds 1990. De redenen hiervoor zijn onduidelijk, maar de combinatie van habitatverlies (omzetting van naald- in loofbos) en de pit-tige winter speelt mogelijk een rol.

Opvallend is dat de afname van naaldbosmezen niet overall gelijk lijkt te zijn. De trend in de zandgrondbossen van het noorden en midden des lands is de laatste jaren goed vergelijkbaar, maar in het zuiden is het beeld een stuk positiever.

Alle tellers worden weer van harte bedankt voor hun geweldige inspanningen!

● **Jan-Willem Vergeer, Arend-Jan van Dijk (Sovon) & Calijn Plate (CBS)**

Hartverwarmend was de melding van een geslaagd broedgeval van een Hop in Noord-Limburg. Het werd pas na het uitvliegen van tenminste één jong bekendgemaakt in verband met de rust rondom de broedplaats. Het is het eerste geslaagde broedgeval sinds 1995 van deze soort, die begin jaren zeventig als min of meer jaarlijkse broedvogel uit ons land verdween. Zou er een kans op terugkeer van deze zuidelijke soort zijn? De laatste jaren worden weer wat vaker roepende vogels gehoord, onder andere in de Achterhoek.

Vanaf 20 augustus (Schiermonnikoog en Malden Gld) werden er nogal wat Kleinste Jagers gezien (Waarneming.nl). Ze verschenen aanvankelijk relatief vaak landinwaarts, met bijvoorbeeld op 22 augustus binnenlandwaarnemingen in Groningen (Sellingen), Overijssel (Raalte), Utrecht (Veenendaal, Lopik), Noord-Holland (Alkmaar, Hilversum) en Zuid-Holland (Kinderdijk, Nieuw-Lekkerland, Bergambacht). De dagen daarna was de beurt in toenemende mate aan de kust, met op 31 augustus zelfs 10 Kleinste Jagers langs Ameland en 5 bij Westkapelle. Binnenlandwaarnemingen zijn bij deze soort, die o.a. muizen, insecten en kleine vogels bejaagt, waarschijnlijk normaler dan bij de overige jagers.

Eind augustus en begin september worden onder coördinatie van Sovon tegenwoordig drie simultaantellingen georganiseerd op slaapplaatsen van Reuzensterns. Ze leverden de afgelopen jaren steeds maxima van rond 90 vogels op. Ditmaal werden er echter op 24 augustus 111 geteld, waarvan het merendeel zoals gebruikelijk bij het Lauwersmeer en aan de Friese IJsselmeerkust verbleef. Dit onderstreept het belang van ons land als stopplaats van Reuzensterns die op weg zijn van de broedplaatsen in het Oostzeegebied naar de overwinteringsgebieden in tropisch Afrika.

Begin september leek er ook beweging te zitten in de Zwarte Mezen. Ze verschenen in stadstuinen en uiterwaarden, terwijl trektellers mooie aantallen noteerden op plekken waar het landschap tot enige kanalisatie van de trek leidt (Trekellen.nl). Voorbeelden zijn De Horde in de Lopikerwaard met 422 trekkers op 5 september en Ketelbrug/Kamperhoek met 501 op 9 september. Half september, met voor mezentrek ongunstige stevige westenwinden, viel de trek stil. Bij het verschijnen van dit nummer zullen we weten of de trek daarna zodanig heeft doorgezet dat we kunnen spreken van een ouderwetse invasie.

Dat geldt ook voor de Gaaien, die al vroeg in september trekneigingen leken te heb-

ben. Op verschillende trektelposten werden tot 50 strak doorroeiende Gaaien gezien. Meestal valt de trekpiek bij deze soort in de laatste twee weken van september en de eerste twee van oktober. Op het moment van schrijven (half september) valt er dus nog niet te zeggen of de Gaaien opnieuw, net als twee jaar geleden, massaal op de wieden gegaan zijn. Dat zou wel verbazen, want meestal zit er een jaar of vijf tussen invasies.

*Een geslaagd broedgeval van een Hop in Nederland! Op de foto een oudervogel met jong. Noord-Limburg, 22 juni 2012.
Foto: Huub Crommentuyn*

Grote Stern doet stap terug in 2012

De Nederlandse Grote Sterns broeden vrijwel uitsluitend in het Wadden- en Deltagebied. In totaal gaat het om 7-8 jaarlijks bezette kolonies. Na jaren van voorspoed deed de populatie in 2012 een stap terug. De ontwikkelingen binnen de beide sub-populaties waren echter verschillend.

Positief in Deltagebied

In het Deltagebied groeide de populatie als totaal met 1748 paren. Wel vonden daar enkele grote verschuivingen plaats. De kolonie op de Hooge Platen in de Westerschelde veerde na een zeer matig jaar (705 paren in 2011) op naar 2350 paren. Op de Scheelhoekeilanden in het Haringsvliet werden 3307 paren geteld, waar er een jaar eerder slechts 6 zaten. Daarentegen was het een slecht jaar op de eilanden in de Grevelingen (1739 paren, tegen 4479 in 2011) en ontbrak de soort zelfs op de Flaauwers inlaag in de Oosterschelde (2011: 458 paren). Onder de streep kon voor de Delta echter wel gesproken worden van een positief eindresultaat.

Teleurstellend in het Waddengebied

Heel andere resultaten in het Waddengebied, waar jaarlijks 3-4 kolonies gevestigd zijn. Op Texel telden twee kolonies in totaal 2900 paren. In 2011 lag hier één kolonie van 1200 paren. Op Ameland viel de populatie met 30% terug naar 3265 paren. De van oudsher belangrijkste kolonie in het Waddengebied is Griend. De Grote Sterns meldden zich hier volgens het boekje op 17 april voor het eerst in de vegetatie, op de vaste broedplekken van de laatste jaren. Een kleine week later was alles echter verdwenen. Dat

viel samen met predatie door onvolwassen grote meeuwen op kokmeeuweieren. De Grote Sterns nestelen op Griend samen met bijna 30.000 paar Kokmeeuwen, die de kolonie normaliter fel verdedigen tegen, met name, Zilvermeeuwen. Dit jaar kregen groepen onvolwassen grote meeuwen, net als vorig jaar, ruimschoots de gelegenheid om in de kolonies eieren en kleine jongen te eten. De Kokmeeuwen ondernamen nauwelijks pogingen om dit tegen te gaan. Nadat de Kokmeeuwen hun broedpogingen grotendeels gestaakt hadden, verdween de bescherming van de eieren en kleine jongen van de Grote Sterns. Deze vielen al snel ten prooi aan de grote meeuwen. Uiteindelijk werden er zo'n 2800 broedparen geteld, een forse aderslating. Het overgrote deel van deze nesten ging verloren.

Andere redenen

De teloorgang van de Grote Stern op Griend kan niet alleen op predatie door grote meeuwen worden afgeschoven. De van oorsprong belangrijkste broedlocaties op de zuidelijke strandwal zijn inmiddels nagenoeg verdwenen door afslag. De soort heeft zich daardoor de laatste jaren op andere plekken op het eiland gevestigd. Door bij de grootste concentraties Kokmeeuwen te gaan broeden, neemt de kans toe dat de door Grote

Sterns aangebrachte vis frequent wordt weggekaapt door Kokmeeuwen. Daardoor sterven kuikens van de Grote Stern de honger dood. Daar komt bij dat ook deze plekken onderhevig zijn aan afslag. Van de noordwestpunt van het eiland verdwijnt de laatste jaren door afslag zo'n 30 meter per jaar. Het totaal voor 2012 van 2800 broedparen betekent een achteruitgang van 67%. Daarmee is Griend voor het eerst in decennia niet meer de grootste kolonie van Nederland.

Met dank aan Date Lutterop (Natuurmonumenten Griend) & Sander Lilipaly, Mark Hoekstein, Rob Strucker & Pim Wolf (Delta Project Management, geteld in het kader van het Biologische Monitoringprogramma van Rijkswaterstaat Waterdienst (MWTL)).

● Joost van Bruggen

Foto boven: Jonge Grote Stern verhongerd op het nest, Griend 12 juni 2012.

Foto: Date Lutterop

Grote Stern met vis betekent voor Kokmeeuwen vaak: aanvallen. Foto: Harvey van Diek

Als veldmedewerker van de Stichting Bargerveen heeft Stef Waasdorp (Emmen, 1980) zich helemaal gestort op Grauwe Klauwier en Tapuit. 'Ik ben vooral een doener', zegt hij. 'Laat anderen maar schrijven.' Ondertussen ergert hij zich wel aan kreupele onderzoeksmethoden, zo blijkt tijdens een dagje bramenstruinen in Drenthe.

I I N

Slecht jaar voor een klauwierenfan

"Hoi, ik ben Stef, de veldslaaf van de Stichting Bargerveen." Op een schaduwrijk terras in Rolde stelt Stef Waasdorp zich met een dikke grijns voor, om zich meteen te verontschuldigen. "Ik weet niet wat het is, maar ik voel me niet echt goed vandaag. Ik denk dat het de warmte is." Na enkele weken beneden gemiddelde temperaturen en vooral veel te veel regen is eindelijk de zon doorgebroken. En hoe! Voor Waasdorp blijkt het een gemengd genoegen. "Voor sommige klauwieren komt de droogte hopelijk net op tijd, maar zelf kan ik niet zo goed tegen de warmte." Na twee koude cola's als 'orale rehydratie' durft Waasdorp het toch wel aan om onder een brandende zon enkele klauwieren nesten te gaan controleren.

De eerste vier nesten liggen net buiten het dorp, in het Balloërveld. Als we de eerste benaderen vliegt het vrouwtje uit een braamstuik op. "Dit is het tweede nest van dit vrouwtje", weet Waasdorp. "Ze zat eerst een meter of twintig verderop, maar dat nest is gepredeerd. Als een nest relatief vroeg in het seizoen mislukt ondernemen ze nog een tweede poging." Die tweede poging blijkt in dit geval een heel bijzondere. Het nest waar het vrouwtje vanaf kwam is leeg. "En dat is nu al meer dan een week zo. Dat heb ik echt nog niet eerder mee-gemaakt, dat een vrouwtje zo consequent op een leeg nest blijft zitten."

Op het tweede nest stapt Waasdorp een stuk optimistischer af. Hier zaten twee dagen terug vier jongen in die nog net te klein waren om te ringen. Nu zou het moeten kunnen." Maar als hij twee meter in de dunne struiken omhoog is geklommen blijkt ook dit nest leeg. "Shit! Gepredeerd."

Predatie van klauwieren nesten komt over de jaren in pieken en dalen voor, vertelt Waasdorp. "Het zijn waarschijnlijk vooral Gaaien en kraaiachtigen, en ook marterachtigen. In slechte jaren zie je het veel vaker dan in goede jaren. Als de jongen echt honger hebben bedelen ze veel vaker en luider, ook als ik in de buurt kom. Ze beginnen waarschijnlijk dus ook te roepen als er een Gaai of een marter in de buurt is. Die hoeft dus maar op het geluid af te gaan. Bovendien hebben die predatoren het in krappe jaren zelf ook een stuk moeilijker om aan hun kostje te komen, dus dan is zo'n hap die letterlijk roept om opgegeten te worden heel welkom."

Toch vraagt de onderzoeker zich ieder jaar weer af wat zijn eigen rol is in de predatie. "Er knaagt altijd iets in je achterhoofd. 'Heb ik de predatoren niet op het spoor gezet van een nest?' Maar als ik er nuchter naar kijk dan weet ik uit al die jaren dat de predatie in nesten die we pas in een laat stadium hebben gevonden niet anders is dan de nesten die we van het begin af aan volgen. We zien net zoveel sporen van predatie in nesten waar we nog niet eerder bij zijn geweest."

Slappe tarsus

Het derde nest dat we controleren is wel raak: "Vier jongen", zegt Waasdorp vanaf zijn uitklapdaddertje. "Maar ze zijn zo te zien nog maar vijf dagen oud. Dan is het botje in de tarsus nog niet voldoende uitgehard, dus doe ik er nog geen ring om. Ik kom hier op zijn vroegst over drie dagen terug." Het blijkt het enige nest van de dag waar Waasdorp een laddertje bij nodig heeft. De rest zit óf laag, óf in een struik die voor hem dik genoeg is om in te klimmen. Zonder uitzondering zitten ze in doornige struiken. "Het is dat ik niet tegen warmte kan, anders zou ik een stevige lange broek aandoen en lange mouwen. Maar ja ...". Een paar dunne straaltjes bloed lopen langs

DE KLEI

Wetenschapjournalist Rob Buijter maakt voor diverse media reportages over vogels en vogelaars. In de rubriek 'In de Klei' doet hij voor Sovon-Nieuws verslag van zijn ontmoetingen in het veld. Bijgaande foto's zijn ook van zijn hand.

zijn armen naar beneden.

“Het feit dat de meeste krasen op mijn arm zo vroeg in het seizoen eigenlijk al aan het genezen zijn is een teken aan de wand”, zegt de onderzoeker, als we met de auto naar een volgende locatie rijden.

“Er zijn zo ontzettende veel nesten in een vroeg stadium mislukt dit jaar.

De predatie is relatief hoog, maar het weer heeft ook veel verpest. De nesten waar veel mos in zat verwerkt waren soms letterlijk zwaar van de regen. Klauwieren zijn vrij waardeloze nestenbouwers, dus dan dondert zo'n nest al snel van de tak waar het op ligt. Ik heb ook een nest gehad waar een vrouwtje vijf dode jongen probeerde warm te houden. Van onderaf waren ze gewoon te hard afgekoeld in het compleet doorweekte nest. Als dit het eerste jaar zou zijn geweest van mijn klauwierenonderzoek, dan was ik er meteen mee gekapt. Zo demotiverend. Na tien jaar weet ik gelukkig ook hoe het anders kan zijn.”

Beheersadvies

Als we bij een volgende locatie aankomen, aan de rand van een ponywei, heeft Waasdorp nog harder de smoor in. “Hier stonden tot vorige week nog prachtige bramenstruiken langs het prikkeldraad. Staatsbosbeheer verpacht dit land aan een ponyhouder. Die spoot en maaide de bramen ieder jaar weg, waardoor de nesten van de klauwier in dit stuk altijd mislukten. Ik heb vorig jaar een praatje met hem gemaakt en verteld dat het mooi zou zijn als hij de struiken in ieder geval tot na het broedseizoen zou laten staan voor de vogels. Hij leek heel welwillend, maar nou is de hele greppel toch weer gemaaid.” De struik waar het nest van de betreffende klauwier in zit staat er nog wel, maar het nest is leeg. Net als een merelnest dat er op minder dan een meter vandaan zit. Gepredeerd. Op een paaltje langs het veld zit het mannetje ons aan te kijken. “Een mannetje”, verbetert Waasdorp. “Hij heeft geen kleurring, en het mannetje van dit nest had ik al geringd, dus dit is een andere.”

Waar de adviezen bij deze ponyboer blijkbaar tegen dovemansoren waren gericht, vindt Waasdorp bij de mensen van Staatsbosbeheer wel steeds vaker gehoor. “Ik kan de beheerders heel gericht vertellen waar de nesten zitten, en waar ze dus nog even niet moeten maaien. Al gaat dat soms ook nog wel eens fout.

Heeft de één een prachtig brameneiland laten staan, komt een collega het de volgende dag alsnog wegmaaien, omdat ‘ie denkt dat zijn collega het werk de vorige dag niet heeft afgekregen. Maar over het algemeen kun je de klauwieren echt vrij eenvoudig helpen. Een houtwal uitrasteren, zodat het vee bij het schaduw zoeken de boel niet vertrapt, het vee juist naar een gebiedje toe halen om mest, en daarmee insecten te introduceren, gericht maaibeleid, ... je kunt een hoop doen en laten.”

Waasdorp blijkt sowieso erg praktisch ingesteld. “Laat mij maar het hele broedseizoen, zeven dagen per week het veld in gaan. Ik ben geen wetenschapper. Nooit geweest ook. Op de middelbare bosbouwschool in Velp werden mijn stageverslagen ook steeds afgekeurd. Maar dat had dan weer als groot voordeel dat ik wéér op stage moest. Na acht jaar school had ik mijn laatste stage bij de Stichting Bargerveen. Ik kende de voorman van de stichting, Hans Esselink nog uit mijn tijd bij de JNM. Hij had mij als veertienjarig jeugdbondertje een keer meegenomen om klauwieren te ringen. Sinds die tijd ben ik verkocht. Na mijn laatste stage kon ik gelukkig bij ‘Bargerveen’ blijven werken.”

Beter tellen

Hij mag dan geen wetenschapper zijn, Waasdorp heeft wel een duidelijke mening over wetenschappelijke methoden. “Al dat modeleren vind ik sowieso maar niks. Ik geloof wat ik zie en niet per se wat een computer vervolgens uit mijn gegevens distilleert. Ik zie bijvoorbeeld dat er met het tellen van klauwieren nogal wat fout kan gaan. De vrijwilligers van Sovon tellen bijvoorbeeld op basis van roepende mannetjes. Op basis van mijn telling van de daadwerkelijke nesten weet ik dat de Sovon-methode een stevige onderschatting oplevert. Maar het gaat pas echt fout als de vrijwilligers mijn kaarten zien, en die gegevens dan optellen bij hun eigen gegevens. Een methode mag zijn tekortkomingen hebben, maar voor een zuivere trend moet je die methode toch wel consequent blijven vasthouden. Ik denk ook dat heel veel zogenaamd positieve trends in de aantallen van bepaalde broedvogels te wijten zijn aan de stijgende ervaring van de betreffende tellers. Ik neem de ‘officiële’ aantallen en trends dus met een flinke korrel zout.”

Een dagje mee struinen met de ‘veldslaaf van Bargerveen’ leert tegelijk dat de ‘methode Waasdorp’ niet voor iedereen is weggelegd. Het laatste nest dat we bezoeken ligt midden in het Hijkerveld. Het nest ligt op een atypische klauwierenplek: weliswaar in een flink doornige struik, maar direct aan de rand van een groot ven. Eindelijk kan de onderzoeker vier gezonde jongen uit het nest halen om ze van een kleurring met lettercode te voorzien. “Bij dit vierde jong van dit nest zie je nog wel de enorme achterstand die het heeft opgelopen door het slechte weer van de afgelopen tijd. Het heeft de afmetingen en het gewicht van

een jong dat drie dagen jonger zou kunnen zijn.”

“Dit nest heb ik gevonden door struik voor struik het gebied uit te kammen. Als je het mannetje heen en weer ziet vliegen naar het broedende vrouwtje, dan vind je het helemaal vrij snel. Als je pech hebt moet je opnieuw gaan zoeken als ze op een andere plek een tweede poging ondernemen na predatie. Maar wat is pech ... Ik heb natuurlijk gewoon enorme mazzel dat ik een baan heb waar ik betaald krijg voor dit werk.”

● **Rob Buiter**

Landelijke Dag 2012

De Landelijke Dag komt er weer aan! Op 24 november a.s. hopen wij weer vele waarnemers en leden te mogen ontvangen in de Refter in Nijmegen. Het gros van de bezoekers en de standhouders heeft vorig jaar in de evaluatie aangegeven genoten te hebben van de dag. De contacten, sfeer, boekenmarkt en lezingen zorgden gezamenlijk voor een goed programma.

Ervaringen van vorig jaar

Naast de leuke ervaringen gaven bezoekers ook aan dat het op sommige momenten wel erg druk was. Dat was het ook met ruim 2000 bezoekers in totaal, waaronder veel nieuwe gezichten. Wij zijn natuurlijk erg blij met de groeiende populariteit van de Landelijke Dag, maar realiseren ons ook dat dit ten koste kan gaan van de beleving op de dag zelf. Daarom nemen we voor de komende Landelijke Dag een aantal maatregelen om het geheel in goede banen te leiden:

- Een deel van de lezingen zal tweemaal te volgen zijn, zodat zoveel mogelijk bezoekers in de gelegenheid zijn om deze te volgen;
- We gaan proberen een deel van de lezingen via een zogenaamde livestream uit te zenden. Mocht de zaal dan vol zijn, dan is de lezing op een plek dichtbij toch te volgen (ook fijn voor degenen die verhinderd zijn om naar Nijmegen te komen);
- Extra koffiepoint voor een betere doorstroming bij de catering.

Welke lezing wilt u volgen?

We vragen iedereen om zich vooraf op te geven voor de Landelijke Dag. Dit kan heel gemakkelijk via www.sovon.nl/ld. Daarbij zullen we je tevens vragen je voorkeur voor lezingen aan te geven. Let op, dit is geen reservering en je verplicht je tot niets, maar op die manier krijgen we beter zicht op waar de piekmomenten zullen zijn en kunnen we de dubbele lezingen bepalen. Naast dat je zo invloed hebt op het lezingenprogramma, ontvangt iedere aanmelder ook nog eens een koffiebon op de Landelijke Dag.

Programma

Het Sovon-programma is net als vorig jaar verdeeld over drie zalen en staat op de site vermeld. Hier en daar kunnen nog wijzigingen plaatsvinden, dus hou de website goed in de gaten. Daarnaast zijn er dit jaar twee parallelprogramma's. De **NOU** vult een zaal met als thema 'Veroudering bij vogels', de **VOFF** heeft 'Exoten' als centraal onderwerp van de lezingen.

Volg de voorbereidingen op Twitter via #ldsovon12 en op Facebook via www.facebook.com/sovonvogelonderzoek

Opvallende aantallen Lachsterns in nazomer

Ooproep!

Ooproep voor gekleurde Lachsterns: Lachsterns uit Schleswig dragen telkens vier kleuringen (zonder inscriptie) en een metalen ring. Gebruikte kleuren zijn blauw (B), groen (G), oranje (O), rood (R), wit (W) en geel (Y). Aflezingen noteren als links van onder naar boven, en dan rechts van onder naar boven.

Waarnemingen insturen aan Klaus Günther: k.guenther@schutzstation-wattenmeer.de. Ook meldingen van ongeringde Lachsterns zijn erg waardevol, omdat ze inzicht verschaffen in het totaal aantal jonge vogels dat de kolonie heeft verlaten.

*Begin augustus 2012 verbleef bijna de helft van de Noordwest-Europese broedpopulatie in Nederland.
Foto: Ran Schols*

Begin augustus werden in Nederland opvallende aantallen Lachsterns waargenomen. Rond 5-6 augustus ging het volgens de ingevoerde waarnemingen op www.waarneming.nl om tenminste 47 individuen, waaronder diverse families met jongen. Op 5 augustus werden 31 ex. geteld op de slaappleaats op Balgzand. Een tweede opvallende groep verbleef rond twee zandgaten bij Nieuwe Pekela/Alteveer in Oost-Groningen. Vanaf de eerste waarneming van drie vogels op 31 juli tot de laatste op 18 augustus verbleven hier maximaal 13 individuen (6 augustus). Al deze vogels zijn afkomstig van de enige Noordwest-Europese kolonie, die van de kwelder van Neufeld, in de Elbemonding van Schleswig-Holstein in Duitsland. Dit werd bevestigd door aflezingen van gekleurde dieren. In 2012 broedden hier 38 paren die samen 25-30 jongen grootbrachten. Daarnaast nestelden er 1-2 paren in de Waddenzee in Nedersachsen, waarvan een paar bij de Jadebusen (nabij Wilhelmshaven) één jong grootbracht.

De eerste vogels verschenen begin augustus in ons land, vrijwel direct na het verlaten van de kolonie in Schleswig-Holstein. Op 27 juli werden daar nog 21 adulten en 12 juvenielen gezien (www.ornitho.de). Na een eerste waarneming bij Noordwijk op 20 juli, werd vanaf 28 juli dagelijks een toenemend aantal Lachsterns gevonden. De waarnemingen in de Kop van Noord-

Holland, waaronder de slaappleaats van het Balgzand, passen goed in de traditionele nazomerverspreiding van Lachsterns, zoals die eerder door Ruud Vlek werd beschreven in *Limosa* 75: 147-158. Overdag werden deze vogels (vaak families) veel op ondergelopen bollenvelden in de omgeving van Schagerbrug gezien, waar de jonge vogels voornamelijk met kikkers werden gevoerd. De waarnemingen bij Nieuwe Pekela laten zien dat de soort ook in het diepere binnenland kan verschijnen. Overdag foeragereden ze in de uitgestrekte akkergebieden, 's avonds rustten ze vaak in één van de twee baggerputten van Nieuwe Pekela/Alteveer. De Lachsterns verschalkten er opvallend vaak Grote Groene Sabelsprinkhanen, die in de afgelopen zomer in Oost-Groningen naar verluidt talrijk waren.

Afgaande op de Duitse broedvogelaantallen en hun jongen (40 paar en 25-30 jongen) verbleef begin augustus 2012 dus rond 45% van de Noordwest-Europese Lachsterns in Nederland. Van de 30 gekleurde jongen werden er zelfs 16 in Nederland afgelezen. Dat Nederland belangrijk is als nazomerpleisterplaats voor deze vogels is niet nieuw. In augustus 1947 werden bij het Balgzand zelfs ca. 400 Lachsterns geteld, bijna 40% van de toenmalige broedpopulatie in Denemarken. Gezien het belang van Nederland voor de enige Noordwest-Europese kolonie zou het wenselijk zijn het voorkomen in de nazomer op een meer structurele wijze vast te leggen. Dat kan onder andere door regelmatige slaappleaatsstellingen te organiseren, zoals dat momenteel reeds voor Reuzensterns gebeurt. Ook systematische waarnemingen waar de vogels foerageren en wat als voedsel wordt aangedragen zou interessante informatie opleveren. In het artikel in *Limosa* eindigde Ruud Vlek eerder met een lijst van zes aandachtspunten om het voorkomen in de Kop van Noord-Holland beter in kaart te brengen. De meeste daarvan, zo niet allemaal, zijn nog steeds actueel.

- **Kees Koffijberg & Bernd Hälterlein** (Landesbetrieb für Küstenschutz, Nationalpark und Meeresschutz Schleswig-Holstein)

Zeearend: van wintergast tot broedvogel

In de in 2001 verschenen *Avifauna van Nederland 2* stond de Zeearend nog te boek als 'wintergast in uiterst klein aantal'. Zomerwaarnemingen waren exceptioneel, met bijv. in mei-juli 1989-98 slechts 5, 2 resp. 3 ex. op een totaal van 764. Geringde vogels bleken afkomstig uit Noorwegen, Finland en Noord-Duitsland.

Inmiddels is onze grootste inheemse roofvogel een heuse 'jaarvogel'. Een goede reden om hierbij stil te staan aan de hand van gegevens uit de meetnetten Water- en Broedvogels (beide Netwerk Ecologische Monitoring), het Bijzondere Soorten Project niet-broedvogels (BSP) en Waarneming.nl.

Broedvogel

Er is geen bewijs dat Zeearenden eeuwen geleden in Nederland broedden, zoals wel wordt aangenomen, maar sinds 2006 is het wel een jaarlijkse broedvogel (figuur 1). Nadat een paar in december 2005 in de Oostvaardersplassen met het bouwen van een nest startte werden in 2006-12 jaarlijks 1-2 jongen grootgebracht. In 2011 verliet voor het eerst ook elders een jong het nest (Lauwersmeer, nadat pogingen in 2009-10 hier mislukten). In mei-juni 2012 zaten zelfs één of twee jongen op alle vier de op dat moment aanwezige nesten, alle in gebieden van Staatsbosbeheer: Oostvaardersplassen (één jong geringd op 8 juni op een nieuw gebouwd nest, een oud haviksnest, nadat het bekende nest in maart weg was gezakt), Lauwersmeer (één jong geringd op 6 juni), Roggebotzand (twee jongen in mei) en in de Biesbosch (minimaal één jong in mei). In totaal vlogen er in 2012 maar liefst 5 jongen uit (Roggebotzand twee, overige nesten één). De jonge vogels in het Roggebotzand in 2012 waren de eerste voor de Randmeren. Eerder mislukten hier broedgevallen in 2010 (eileg Zwarte Meer maar zonder succes) en 2011 (nestbouw Zwarte Meer en - zelfde paar - 15 km verderop in Roggebotzand).

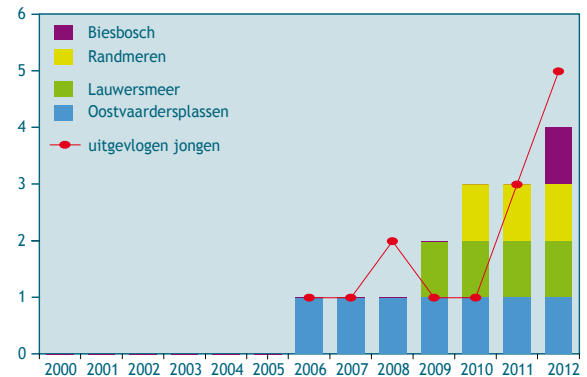
Zeearend-nesten, vrijwel steeds in een zware boom, worden jarenlang gebruikt en steeds verder uitgebouwd. Gevestigde paren zitten en vliegen vaak samen, gebruiken veelal dezelfde slaapboom en versterken regelmatig de paarband waarbij het vrouwtje bedelt om voedsel. Gevestigde paartjes kennen in oktober-november een opleving van de balts en herstellen dan ook vaak het nest. Onervaren paartjes beginnen in deze periode soms met nestbouw, zoals in de Biesbosch in 2011.

Steeds meer (zomer)waarnemingen

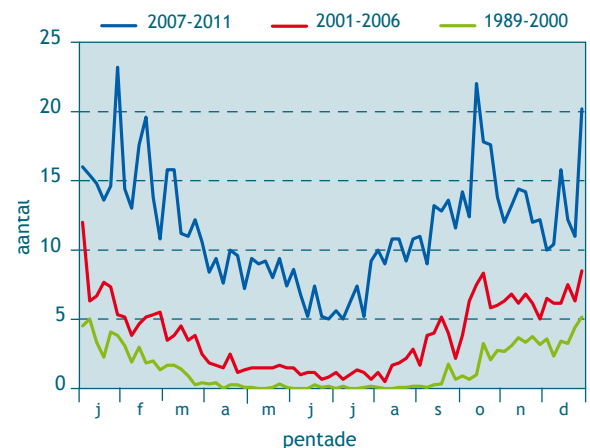
De gecombineerde database laat zien dat de aantallen nog steeds het hoogst zijn in de winter (figuur 2). De grootste verschuiving vond plaats in de zomermaanden. Tot en met 2005 kwam de soort niet of nauwelijks in ons land voor in mei-augustus (eerste overzomerende solitaire, adulte vogel

in 2004 in de Oostvaardersplassen), maar dat is sindsdien wel anders. Vogels van buiten Nederland arriveren vooral in september-oktober en verlaten ons land weer in februari-maart. Overigens zijn er ook oude zomerwaarnemingen bekend. Baron Snouckaert van Schauburg schoot op 15 juni 1902 een Zeearend in Ambt-Delden Ov 'een voorwerp 't welk ik reeds sedert drie dagen in de buurt had gezien'. De maaginhoud bestond uit een 'waterrat' en jonge eenden.

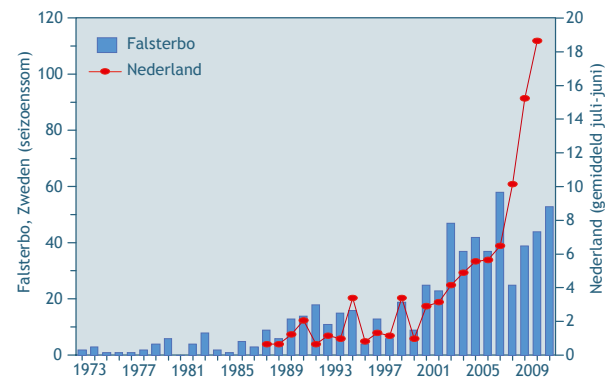
Binnen het meetnet Watervogels nam de Zeearend met gemiddeld 20% per jaar toe in de eerste tien seizoenen van de 21e eeuw. Die toename (al is die geflatteerd door lage aantallen) wordt alleen overtroffen door Grote Canadese Gans (25%) en Grote Zilverreiger (35%). Het aantal Zeearenden in ons land liep tot en met 2007/08 mooi in de pas met de aantallen trekkers op de befaamde trektpost in Falsterbo, Zuid-Zweden (N. Kjellén, www.falsterbofagelstation.se). De trek over Falsterbo is een (reële) afspiegeling van de omvang van de Scandinavische populatie. Deze crashte in de jaren zestig en zeventig en herstelde nadat landbouwpesticiden in de ban waren gedaan en de reproductie toenam. Door de aanwezigheid van Nederlandse broedvogels lopen de aantallen bij ons de laatste jaren niet meer gelijk op met het aantal trekkers in Falsterbo (figuur 3). Hierbij moet wel worden opgemerkt dat zeker niet al onze 'winter-arenden' uit Scandinavië afkomstig zijn. De groeiende Deense en Duitse broedpopulaties zijn eveneens bronnen, zoals blijkt uit ringaflezingen van o.a. Duitse vogels uit Mecklenburg-Vorpommern en Schleswig-Holstein. Het allereerste broedende vrouwtje in de Oostvaardersplassen in 2006 droeg ringen uit 2003 uit Schleswig-Holstein en ook het mannetje van het broedpaar in 2012 in Roggebotzand was aldaar (in 2006) als nestjong geringd. Leuk was dat dit laatste mannetje in 2012 een nieuw vrouwtje vond (na een ongeringde partner), en wel het enige uitgevlogen jong uit de Oostvaardersplassen uit 2007 (M. de Jonge)! Ook andersom is er inmiddels een aflezing bekend: een gekleurde jong

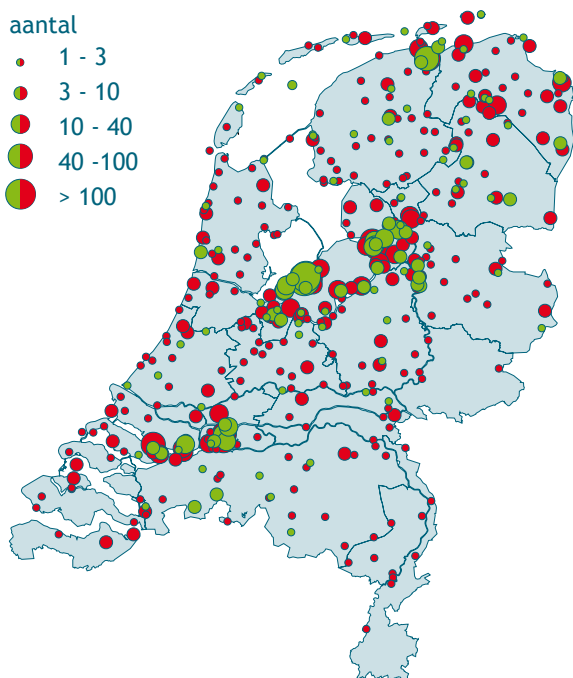
Figuur 1. Zeearend. Broedgevallen (minimaal nestbouw in broedseizoen) per gebied met het totaal aantal uitgevlogen jongen in Nederland. In de Randmeren gaat het om broedgevallen in het Zwarte Meer in 2010 en 2011 en het Roggebotzand in 2011 en 2012; in 2011 (ver-)bouwde het paar eerst een nest in het Zwarte Meer en vervolgens 15 km verderop in het Roggebotzand.

Figuur 2. Zeearend. Seizoenspatroon in drie perioden.

Figuur 3. Zeearend. Gemiddeld aantal vogels per maand in 1988/89-2010/11. Ter vergelijking is de seizoenssom van trekkende Zeearenden over Falsterbo, Zuid-Zweden opgenomen in 1973-2011 (N. Kjellén, www.falsterbofagelstation.se). In de figuur is het seizoen 1988/89 samengenomen met de seizoenssom in Falsterbo in 1988 etc.

Figuur 4. Zeearend. Verspreiding in mei-augustus (groen) en september-april (rood) in 2006-2012 (tot en met juni 2012). Som van de maxima per maand.

van het paar uit de Oostvaardersplassen werd waargenomen in Schleswig-Holstein (F. de Roder & R. Bijlsma, *De Takkeling* 17: 195-200, 2009). Relatief veel Zeearenden worden als jong geringd, let dus altijd op de poten!

Verspreiding

De meeste vogels zijn in de zomers van 2006-12 gezien rondom de vier huidige broedgebieden (figuur 4). In het najaar worden de Nederlandse vogels aangevuld met Zeearenden vanuit noordelijker en oostelijker gelegen landen. Zeearenden worden vooral opgemerkt in de noordelijke en westelijke helft van het land. In de winter ligt de nadruk op de noordelijke helft van het land incl. Flevoland e.o. en het rivierengebied met, via de Biesbosch, een uitloper naar het noordelijke Deltagebied. Gedurende de voorjaarsmaanden worden opnieuw in een groot deel van het land, meestal solitaire, Zeearenden gemeld. Eigenlijk 'kan' een Zeearend inmiddels het gehele jaar in een groot deel van het land, al is de zomerverspreiding buiten de broedgebieden (nog) wel ijl. Wat een verschil met enkele decennia geleden!

Toekomst?

Nu de soort een vaste broedvogel is geworden, lijkt de toekomst er goed uit te zien. Temeer daar buitenlandse ontwikkelingen hoop op een verdere toename bieden. In 2010 omvatte de Duitse populatie al 700 paren, met de meest westelijke in Nedersachsen (ontbrekend rond 1990, in 2010 27 paren) (T. Mebs). Ook in Denemarken groeiden de aantallen (1996 1 paar, 2011 38; www.dof.dk)

Het is aardig om uit de in 2002 verschenen 'Atlas van de Nederlandse Broedvogels' te citeren: 'Potentieel geschikte gebieden zijn de IJsseldelta en noordelijke Randmeren, de Oostvaardersplassen en de Biesbosch, waar visrijk water in associatie met ouder wordend bos beschikbaar is.' Een mooie voorspelling natuurlijk. Hoewel duidelijke 'zomerclusters' buiten de inmiddels bezette gebieden ontbreken (figuur 4), lijken kansen voor ver-

Links: Zeearend bij Roermond, 7 februari 2012. Foto: Ran Schols

Zeearend lastig gevallen door Kievitten, IJsselmonding, 1 november 2011. Foto: Cor Fikkert

dere uitbreiding aanwezig in bijvoorbeeld Flevoland (Lepelaarplassen, mogelijk een tweede paar in Oostvaardersplassen?), langs de noordelijke IJssel, in het noordelijke Deltagebied (bijv. Haringvliet, waar in 2009/10 al een baltsend, onvolwassen paar verbleef) en wellicht rond Leekstermeer of Zuidlaardermeer. Hoe de stand zich verder zal ontwikkelen, hangt waarschijnlijk af van de ruimte en de rust die de soort krijgt, in het bijzonder in grootschalige en dynamische wetlands, met een groot aanbod van watervogels, die (deels) gevrijwaard zijn van menselijke activiteiten. In Duitsland broeden Zeearenden tegenwoordig lokaal ook in jongere bomen en soms op slechts enkele honderden meters van straten en bebouwing zodat wellicht ook minder voor de hand liggende gebieden in aanmerking komen. Nieuwe vestigingen worden doorgaans voorafgegaan door overzomering van één of twee vogels. Hoeveel 'stippen' zullen er in de volgende (broedvogel)atlas staan? We zijn benieuwd.

Met dank aan alle waarnemers, de regionale coördinatoren (watervogeltellingen, broedvogels, BSP) en de 'admins' (Waarneming.nl) voor hun inspanningen. Voor veel meer informatie over het voorkomen in de winter en o.a. voedselkeuze van Zeearenden zie het artikel van S. van Rijn e.a. in *Ardea* 98: 373-382 (2010).

Vorbereidingen Atlas op stoom

De komende drie jaar gaan we met zoveel mogelijk vogelaars de 1685 Nederlandse atlasblokken tellen op alle winter- en broedvogels. Een monsterklus, waar jij aan kan bijdragen. Graag zelfs! Claim een atlasblok op sovon.nl/vogelatlas en tel mee voor de atlas. De officiële start van het veldseizoen is 1 december aanstaande.

Atlasteam compleet

In Sovon-Nieuws nr. 2 is Jouke Altenburg als projectleider van de atlas geïntroduceerd. Hij heeft versterking gekregen van Harvey van Diek, wellicht bekend als medewerker van de Afdeling Communicatie, algemeen woordvoerder en vaak te vinden op stands en beurzen in den lande. Jouke en Harvey vormen het kernteam van de atlas. Zij worden ter zijde gestaan door tal van Sovon-collega's en AtlasDistrictscoördinatoren (ADC's).

Telmateriaal

De hoofdlijnen van de telopzet staan beschreven in Sovon-Nieuws nr. 2. Deze worden momenteel omgezet in een handleiding, formulieren, website, database en alle andere praktische middelen die nodig zijn om op 1 december in het veld en achter de PC aan de slag te gaan. We doen er alles aan om in de eerste helft van november alle materialen digitaal ter beschikking te stellen aan de atlastellers.

AtlasDC's gezocht

Naast goede en duidelijke telmiddelen is een goed AtlasDC-team één van de belangrijkste pijlers van het atlasproject. Voor veel districten hebben we inmiddels een of meer personen bereid gevonden om bij te dragen aan het atlasproject. Maar we zoeken nog meer supervrijwilligers die regionaal aanspreekpunt willen zijn namens de atlas. Heb jij interesse in het AtlasDC-schap? Neem dan contact op met het atlasteam en vraag naar de mogelijkheden binnen je eigen regio. Vooral voor de volgende districten zijn we nog op zoek naar één of meer ADC's: Groningen, Overijssel-Noord, Veluwe, Grote Rivieren, Zuid-Holland-Noord en West-Brabant. Mail je interesse aan: vogelatlas@sovon.nl

Landelijke en regionale aandacht

Op de komende Landelijke Dag van zaterdag 24 november zal een atlasstand aanwezig zijn om atlastellers en AtlasDC's persoonlijk te ontmoeten. Ook is het mogelijk om ter plekke online een atlasblok te claimen. Op diverse momenten van de dag zal in een van de zalen een atlaspresentatie gehouden worden. Ook de jaarlijkse mystery bird quiz met mooie prijzen (beschikbaar gesteld door Zeiss-Technology) zal in

het teken staan van de atlas. Nieuwsgierig? Doe dan mee met deze quiz en volg het atlasverhaal.

Het atlasteam, atlasDC's en provinciale Sovon-ambassadeurs brengen het komend najaar het atlasproject onder de aandacht op provinciale/regionale avonden.

Atlaslogo en andere uitingen

Sovon heeft sinds een aantal maanden een nieuw logo. Voor het atlasproject is een afgeleid beeldmerk ontworpen, dat we hier dan ook vol trots presenteren. Daarnaast zijn er stickers, banners en promotieflyers gemaakt en laten we heuse atlasshirts drukken. De stickers en promotieflyers zijn (kostenloos) te bestellen via vogelatlas@sovon.nl. De T-shirts (in verschillende maten, óók damesmaten) zijn te bestellen via de Sovon-webwinkel.

Op www.sovon.nl/vogelatlas verschijnt steeds de meest actuele informatie, kun je je atlasblok claimen en je tellingen online invoeren. Vragen, opmerkingen, suggesties over het atlasproject kunnen gemaïld worden aan vogelatlas@sovon.nl

Atlasteam

- Jouke Altenburg & Harvey van Diek

Wintertelperiodes bijgesteld

Mede n.a.v. vragen van betrokken atlastellers (waarvoor hartelijke dank!) zijn de telperiodes voor de wintertellingen in de km-hokken van het 'gouden grid' twee weken naar achteren geschoven. De vastgestelde periodes zijn dus:

- 1 december tot en met 15 januari;
- 16 januari tot 1 maart.

Daardoor zijn betere vergelijkingen met andere datasets mogelijk, waaronder de Atlas van de Nederlandse Vogels (1987). Ook is er minder kans op 'vervuiling' van de telgegevens met late vogeltrek. Tussen de tellingen in beide telperiodes moet minimaal twee weken zitten, net als bij broedvogeltellingen.

N.B.

De periodes voor de broedvogelbezoeken aan de km-hokken van het 'gouden grid' blijven ongewijzigd: 1 april - 15 mei en 16 mei - 30 juni. Om een complete soortenlijst voor het atlasblok op te kunnen stellen moet je natuurlijk al eerder met atlasblokbezoeken beginnen, anders mis je vroeger soorten als Bosuil e.d.

*Half september al
bijna de helft van
de atlasblokken geclaimd.*

380.000 vogels geteld bij MUS in 2012

15

Matig jaar voor Zwarte Roodstaart.
Foto: Michel Geven

Het Meetnet Urbane Soorten (MUS) is populair en blijft groeien. Eind augustus waren er al 380.000 vogels en 1683 tellingen doorgegeven, een duidelijke toename ten opzichte van 2011. Zonder de resultaten door de statistische molen te halen, kunnen we nu al een voorlopige indruk geven van hoe het onze stadsvogels verging. Een aantal waarnemers heeft de tellingen nog niet ingevoerd en ik hoop dat deze bijdrage ze motiveert om dat te doen.

Wisselvallige weersomstandigheden

De eerste telperiode was vrij koud, somber en nat. In de tweede telperiode waren de weersomstandigheden over het algemeen gunstig, al was het begin juni wel koel. De derde telperiode was wederom vrij koel, somber en nat, overigens net als vorig jaar. De afgelopen winter staat te boek als zacht, maar een venijnige vorstperiode (met ook sneeuw) begin februari zorgde even voor een elfstedenkoorts.

Soorten en ontwikkelingen

Het aantal waargenomen soorten, 160 (één meer dan vorig jaar), geeft aan hoe soortenrijk stedelijk gebied is. Van 49 soorten is het gemiddelde aantal per postcodegebied berekend en is gekeken in hoeverre dat afwijkt van 2011. Bij de meeste soorten bedraagt het verschil met vorig jaar enkele procenten, maar bij sommige is dat duidelijk meer. Hieronder per vogelgroep de voorlopige resultaten.

Standvogels

Ongeveer tweederde van de soorten van bebouwing is standvogel. Ze lopen dus een risico als koning winter regeert. De standvogels zijn grofweg te verdelen in watervogels en terrestrische vogels. Beide groepen tonen een totaal verschillend beeld. De watervogels zitten vooral in de plus, met bij vijf soorten een toename (vooral Grauwe Gans, Waterhoen en Meerkoet) en drie stabiel (o.a. Blauwe Reiger). De enige soort die in iets lagere aantallen werd doorgegeven is de Nijlgans.

Bij liefst 15 van de 21 vooral op het land levende vogels sloeg de weegschaal juist naar beneden uit. Het gaat onder meer om Scholekster (flinke afname), de vier duivensoorten (incl. Stadsduif), Halsbandparkiet, Grote Bonte Specht, Heggenmus, Kauw, Huisemus en Vink. Vijf soorten werden in hogere aantallen gezien, waaronder Slechtvalk en Winterkoning.

Kortefstandtrekkers

Deze groep verblijft in de winter niet ver zuidelijk van ons land en een deel blijft bij ons als het zacht is. Drie van de vijf soorten zijn in lagere aantallen doorgegeven, namelijk Witte Kwikstaart, Zwarte Roodstaart en Spreeuw. De Zanglijster is stabiel terwijl de Roodborsttapuit in stedelijk gebied in opmars lijkt. De Spreeuw zit al jaren in de min en ook 2012 lijkt daarin geen verandering te brengen.

Afrika-gangers

Twaalf soorten verblijven 's winters in Afrika. Zes ervan zitten in de min t.o.v. 2011 namelijk Gierzwaluw, Boerenzwaluw, Huiszwaluw (alle drie forse afname), Spotvogel, Braamsluiper en Fitis. De soorten in de plus zijn Rietzanger, Kleine Karekiet en Grasmus.

Krenten in de pap

In de beginjaren was de Slechtvalk een bijzonderheid in MUS (7 in 2007), maar met 38 ex. in 15 postcodegebieden in 2012 kun je niet echt meer spreken van een krent in de pap. Dat zijn nog wel Kokardezaagbek,

Zomertaling, Kwartel, Geelpootmeeuw, Cetti's Zanger en Rouwkwikstaart. Het gaat deels om soorten die zeker geen broedvogel zijn, zoals ook het geval is bij een Kleine Jager, ontdekt tijdens de MUS-telling op een recreatieplas bij Borculo.

Tellers

De meeste van de bijna 750 waarnemers zijn enthousiast en zijn ook verbaasd over wat je kunt zien en horen tijdens een punttelling. Soms is er ook frustratie omdat een vogel zich net niet binnen de 5 minuten laat zien of omdat het weer tegen zat. Dat laatste was vooral in de derde telperiode het geval. Een bloemlezing van reacties, resultaten en aantallen is te vinden in de MUS-nieuwsbrieven.

Tot slot

Veel soorten zijn dus in lagere aantallen gezien dan in 2011. Bij de standvogels kan de koudeperiode van invloed zijn geweest, maar een typisch wintergevoelige soort als de Winterkoning laat het tegenovergestelde zien. Voor de soorten die in Afrika overwinteren, kan de droogte in de Sahel bepalend zijn geweest. Ook ongunstige omstandigheden tijdens de trek of slechte reproductie in het extreem droge voorjaar van 2011 kunnen effect hebben gehad. Allemaal vragen die we samen met andere telprojecten van Sovon proberen te beantwoorden. Aan het eind van het jaar worden de trends van zes jaar berekend en het zou prachtig zijn als iedereen zijn tellingen dan heeft ingevoerd. Daarbij wordt ook gecorrigeerd op volledigheid en grote groepen, en worden trends alleen berekend over punten die twee jaar of vaker zijn geteld.

Vogelwerkgroepen kunnen de hele stad of gemeenten gaan MUS-sen en advies daarvoor kun je krijgen bij de meetnetcoördinator. Het verzorgen van een lezing behoort eveneens tot de mogelijkheden. Binnen Sovon wordt de komende tijd bepaald hoe en in welke vorm MUS gaat meedraaien in de nieuwe vogelatlas.

● Jan Schoppers

MUS wordt mede mogelijk gemaakt door
Vogelbescherming Nederland

MUS-tellers tijdens de avondtelling in Tiel.
Foto: Jan Schoppers

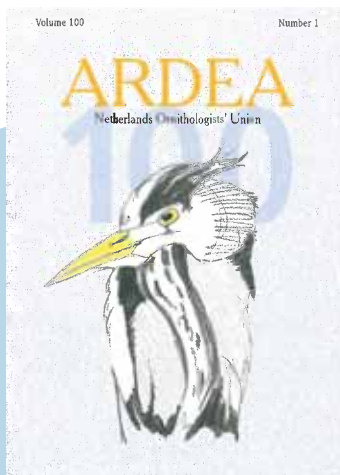

Recent geschreven

● **Klaassen O. & van Kleunen A. 2012.** Halsbandparkieten in Nederland in de winter van 2011/2012. Verslag van slaapplaatstellingen en adviezen voor toekomstige monitoring. Sovon-rapport 2012/26, Nijmegen.

In december 2011 en januari 2012 werd een landelijke simultaantelling van Halsbandparkieten uitgevoerd, als vervolg van tellingen in 2004/05, 2009/10 en 2010/11. Tijdens de januaritelling werd voor het eerst de grens van 10.000 waargenomen exemplaren gepasseerd (11.657). De resultaten bevestigen dat de parkieten zich vanuit de grote steden naar andere locaties verspreiden. Dit is vooral duidelijk rond Amsterdam. In dit rapport is ook een advies opgenomen over de meest effectieve monitoringmethode voor Halsbandparkieten en de haalbaarheid van verbeteringen hierin.

Dutch Birding heeft op 25 augustus een nieuwe website gelanceerd: de Dutch Avifauna (www.dutchavifauna.nl). In dit online archief zijn alle waarnemingen verzameld van zeldzame vogels die vanaf 1800 tot en met 'de dag van vandaag' beoordeeld en aanvaard zijn door de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA).

Tot voor kort werden alle aanvaarde waarnemingen ('gevallen') en documentatie bewaard in het 'papieren' archief van de CDNA, de oudste landelijke zeldzaamhedencommissie voor vogels ter wereld. Dutch Birding publiceert sinds de eerste jaargang in 1979 tot heden jaaroverzichten van opmerkelijke vogelwaarnemingen. Het spectaculaire boek *Avifauna van Nederland I* in 2001 was een bundeling en analyse van informatie over zeldzame vogels van bijna twee eeuwen. Op de Dutch Avifauna wordt al deze informatie plus nog niet eerder gepubliceerd materiaal overzichtelijk gepresenteerd. De Dutch Avifauna vormt hiermee een zeer uitgebreide en actuele digitale bron van informatie over (gevallen van) zeldzame vogelsoorten.

Dutch Birding, een organisatie van vrijwilligers, is de afgelopen twee jaar intensief bezig geweest met het opzetten van de database, het up-to-date brengen van informatie en het toevoegen van beelden, geluiden en teksten. Meer documentatie blijft welkom, waarbij het oordeel van de CDNA leidend is om iets al dan niet toe te voegen. Wie zelf nog foto's, geluiden, krantenknipsels of andere informatie over bepaalde gevallen (zoals een beschrijving in een oud notitieboekje!) heeft, kan deze sturen naar info@dutchavifauna.nl, of gaan naar www.dutchavifauna.nl.

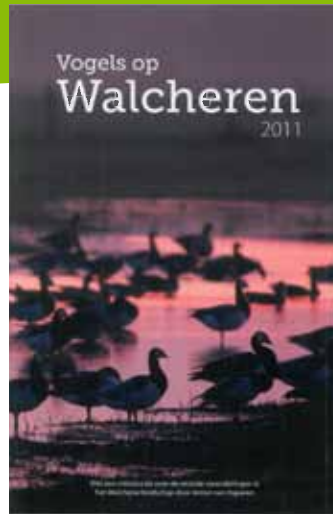
Ardea een eeuw oud

Ardea, het Engelstalige wetenschappelijke tijdschrift van de Nederlandse Ornithologische Unie (NOU), bestaat 100 jaar. Dat is een felicitatie waard! Het tijdschrift was destijds de opvolger van de 'Verslagen en Mededeelingen' en 'Jaarboekjes' van de Nederlandse Ornithologische Vereniging, die in 1957 met de Club van Nederlandse Vogelkundigen fuseerde tot de NOU. Het blad heeft al lange tijd een ijzersterke wereldwijde reputatie en is een podium waarop menig internationaal onderzoeker zijn kennis uitdraagt. Tegelijkertijd is het aandeel publicaties door amateurs sterk gedaald, een ontwikkeling die de redactie graag gekeerd zou zien. Een pleidooi voor meer samenwerking tussen professionele en amateur vogelaars in het laatste nummer onderstreept dit. Informatie over Ardea, inclusief vele beschikbare artikelen, is te vinden op de website van de NOU (nou.natuurinfo.nl/website/ardea). ●

Recent verschenen

Vogels op Walcheren 2011

De Vogelwerkgroep Walcheren heeft voor het eerst een jaarboek getiteld *Vogels op Walcheren 2011* uitgebracht. Een kloek en zeer verzorgd boekwerk van maar liefst 80 pagina's, waarin alle 260 op Walcheren in 2011 waargenomen vogelsoorten worden beschreven. Ook is er een introductie in opgenomen over de recente veranderingen die de laatste jaren in het Walcherse landschap hebben plaatsgevonden. Zo is er in de polder 250 ha natuurgebied bijgekomen en zijn er bossen aangelegd. Als je de namen van de schrijvers bekijkt weet je dat kwaliteit gewaarborgd is.

Vogels op Walcheren 2011 is, zolang de voorraad strekt, te bestellen via de website www.vwgwalcheren.nl. Het boekje kost € 10,- inclusief verzendkosten, voorwaar geen geld.

Fotogids Larvenhuidjes van Libellen

Ook bij de KNNV-uitgeverij verscheen de *Fotogids Larvenhuidjes van Libellen*. De gids geeft heldere soortbeschrijvingen van 84 soorten libellen en waterjuffers, en is daarmee compleet voor Noordwest-Europa. Prachtige foto's tonen voor elke soort de huidjes, de larven, de volwassen libellen en hun biotoop. De spectaculaire foto's van de huidjes zijn op een unieke manier tot stand gekomen: ze zijn elk opgebouwd uit tientallen foto's die zodanig op elkaar gelegd zijn dat alle onderdelen scherp te zien zijn. In totaal zijn er zo'n 70.000 foto's gebruikt. Het resultaat is niet alleen verbazend mooi, maar ook ideaal voor praktische herkenning: de verschillen tussen soorten zijn zichtbaar in uitzonderlijk detail. Dit boek van de auteurs Christophe Brochard, Dick Groenendijk, Ewoud van der Ploeg en Tim Termaat telt een kloeke 320 pagina's, is hardcover, full colour, met talloze unieke foto's en illustraties.

ISBN: 978 90 5011 409 7. Het kost € 49,95, maar op de *Landelijke Dag* is er een speciale aanbieding.

Vogels kijken op IJsland

Van Zeekoeten tot Jan-van-genten en Papegaaiduikers: IJsland is een waar vogelparadijs. *Vogels kijken op IJsland* is de ideale gids om deze rijkdom te ontdekken. Het boek laat niet alleen zien welke vogels voorkomen op het veelzijdige IJsland, maar vooral wat de beste plekken zijn om ze te bekijken. Auteur en natuurfotograaf Martin Hierck neemt je mee op twaalf afwisselende tochten langs het natuurschoon op IJsland.

Vogels kijken op IJsland verscheen bij de KNNV-Uitgeverij, telt 72 pagina's en kost € 14,95. ISBN 9789050114349.

Agenda

Oktober

- (1) tijd om uw broedvogelformulieren in te leveren of om autoclustering te proberen
- (13) watervogeltelling monitoringgebieden, ganzen- en zwanentelling
- (20) integrale Waddentelling; slaapplaatstelling Grote Zilverreiger

November

- (17) watervogeltelling monitoringgebieden, ganzen- en zwanentelling, integrale Waddentelling (24) *Landelijke Dag* op Radboud Universiteit Nijmegen

December

- (1) slaapplaatstelling ganzen en zwanen, start eerste winterperiode nieuwe atlas (15-1 jan.) PTT-telling (17) watervogeltelling monitoringgebieden, ganzen- en zwanentelling (22) slaapplaatstelling Grote Zilverreiger

Januari

- (12) Midwintertelling, watervogeltelling monitoringgebieden, ganzen- en zwanentelling, integrale Waddentelling, slaapplaatstelling Aalscholver
- (16) start tweede winterperiode nieuwe atlas
- (19-20) Tuinvogeltelling (SOVON & Vogelbescherming)

Sovon-cursussen: geslaagde edities en huidig aanbod

Waardevolle vogelgegevens verzamelen in mooie natuurgebieden: wie wil dat nou niet? Sovon helpt degenen die dat wel zien zitten, maar hun kennis over de wijze van tellen willen opkrikken, graag een handje. Inmiddels is er een scala aan cursusmogelijkheden beschikbaar, van snuffelavonden voor beginners tot een heuse BMP-cursus voor wie echt mee wil gaan draaien. In het onderstaande een beeld van recent geslaagde avonden en cursussen, alsmede een opsomming van de mogelijkheden.

BMP-cursus

Op een tweetal locaties werd dit voorjaar de BMP-cursus gegeven. Daarbij worden de cursisten in een viertal theorieavonden en een aantal veldbezoeken ingewijd in de fijne kneepjes van het BMP-vak. Gecombineerd met een behoorlijke soortenkennis kan degene die de cursus met succes doorloopt na afloop als zelfstandig BMP'er aan de slag.

In Friesland namen de terreinbeheerders It Fryske Gea, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer het initiatief. De avonden werden verzorgd door Sovon-medewerkers Jelle Postma en Arend van Dijk. Samen met de van diverse organisaties afkomstige velddocenten, en natuurlijk de 25 enthousiaste deelnemers, maakten zij de cursus tot een succes: alle aspirant-BMP'ers zijn geslaagd! Met de verworven kennis in hun bagage zullen veel cursisten vanaf 2013 een eigen telgebied voor hun rekening gaan nemen in een van de fraaie natuurgebieden in de Drents/Friese grensregio en in Gaasterland. Dat is goed nieuw voor de terreinbeheerders én voor Sovon. We wensen al die nieuwe tellers veel succes en straks: veel plezier in het veld!

In het Noord-Hollandse Schagen werd op initiatief van VWG Tringa een BMP-cursus georganiseerd, waarbij Roelf Hovinga van Landschap Noord-Holland als docent optrad. Ook hier was sprake van een prima cursus met enthousiaste deelnemers, waarvan er 19 het BMP-certificaat ontvangen hebben. Ongetwijfeld krijgt het BMP-veldwerk ook in deze regio daarmee een flinke oppepper. Roelf, velddocenten en VWG Tringa: dank voor jullie enthousiasme!

Brede cursussen

De nieuwe cursus 'Broedvogels inventariseren', die beoogt een beeld te geven van de diverse telprojecten voor broedvogels (zowel de langlopende projecten als de Atlas), trok op initiatief van VWG Tiel een zestiental belangstellenden. De avonden en veldbezoeken werden verzorgd door de bijbehorende projectcoördinatoren. Dankzij de leergierige deelnemers werden het boeiende avonden en ochtenden. "De cursus

Overzicht huidig cursusaanbod

• Sovon kennismakingsavond

Kennismaking met Sovon en haar telprojecten door het jaar heen. In overleg is het precieze programma samen te stellen.
Doelgroep: Vogelaars die nog weinig aan tellingen deelnemen
Duur: 1 avond

• Broedvogels Inventariseren

Nadere kennismaking met de diverse broedvogelprojecten van Sovon: BMP, Kolonievogels, MUS en Atlas.
Doelgroep: Vogelaars die een goed beeld willen krijgen van alle broedvogelprojecten.
Duur: 3 avonden en 3 praktijkochtenden in het veld

• BMP-cursus broedvogels inventariseren

Broedvogels inventariseren volgens de BMP-methode. Alle varianten komen aan bod. De cursus wordt afgesloten met een examen.
Doelgroep: Vogelaars die de gewone Nederlandse broedvogels kunnen herkennen in beeld en geluid.
Duur: 4 avonden (incl. examen) en 4-8 praktijkochtenden

• MUS-internetcursus

Herkenning van gewone stadsvogels in beeld en geluid, en tellen volgens de MUS-methode.
Doelgroep: beginnende vogelaars die mee willen doen aan MUS.
Duur: internetcursus, individueel thuis te volgen.

• Atlasproject 2012-2015

Een PowerPointpresentatie waarin het nieuwe atlasproject voor broed- en wintervogels uitgebreid aan bod komt. Waarom een nieuwe atlas, hoe wordt er geteld? We hopen op die manier ook nieuwe atlastellers te mogen verwelkomen.
Doel: Vogelaars die mee willen doen aan het Atlasproject.
Duur: 1 avond

Alle Sovon-cursussen zijn geschikt voor Vogelwerkgroepen. Er zijn PowerPointpresentaties beschikbaar (gratis voor VWG's). Het materiaal voor de cursisten kan tegen kostprijs worden geleverd. In overleg kan worden bepaald of Sovon ook de docenten levert, of dat dit door werkgroepen zelf wordt opgepakt.

Meer weten? Mail naar jan-willem.vergeer@sovon.nl.

Geslaagd!
Jelle Postma deelt de certificaten
uit aan de Friese BMP-cursisten.

heeft me over de streep getrokken om met tellingen mee te gaan doen" meldde een van hen na afloop. Dat horen we natuurlijk graag! Concrete aanmeldingen voor MUS en kolonievogeltellingen geven aan dat het niet bij woorden blijft.

Wie in één avond een beeld wil krijgen van de Sovon-projecten kan terecht bij de speciale kennismakingsavonden. Daarvan zijn er de afgelopen tijd een aantal geweest, onder meer in Zoetermeer, Maastricht, Bakel en Zeeuws-Vlaanderen. Alle avonden werden georganiseerd op verzoek van de lokale VWG. De Sovon-projecten die de revue passeren worden steeds zo veel mogelijk geduid middels voorbeelden uit de eigen regio.

Nieuw: de Watervogelcursus

De nieuwe cursus 'Watervogels tellen' is vrijwel gereed. Deze cursus is bedoeld voor VWG's die meedoen (of mee willen gaan doen) aan de maandelijkse watervogeltellingen in het winterhalfjaar. De theorie is beperkt tot één avond. Het hoe en waarom van de tellingen staat daarbij centraal. Veel aandacht gaat uit naar de aanpak in het veld: hoe tel je nu eigenlijk zo'n megagrote groep ganzen, meeuwen of steltlopers? Uiteraard zal het geleerde ook in het veld gepresenteerd gaan worden: bij de cursus hoort dus tenminste één praktijkbezoek.

VWG's die graag nieuwe watervogeltellers willen enthousiasmeren: wellicht is deze korte cursus een mooi startpunt?

Belangstelling? Laat het horen!

De eerste afspraken voor de komende tijd staan alweer genoteerd: een cursus broedvogels inventariseren in Breda, een BMP-cursus met de NVW Dordrecht, vooral bedoeld om Biesbosch-tellers te werven, en zo zal er ongetwijfeld nog wel wat bij komen.

Ook belangstelling? Raadpleeg dan het overzicht van alle avonden/cursussen, die ook zijn terug te vinden op de Sovon-website. ●

Limosa 85-2

Artikelen en korte bijdragen:

- Broedvogels van de Hooge Platen: 40 jaar na het eerste broedgeval (R. Beijersbergen)
- Broedende steltkluten in Drenthe in 2011 (W. van Boekel)
- De steltkluit als broedvogel in Nederland in 1990-2011 (A. Boele)
- Grote aantallen Drieteenstrandlopers uit allerlei windstreken bij Griend, nazomer 2011 (J. Reneerkens e.a.)
- De toename van overwinterende Grote Zilverreigers in Nederland aan de hand van dagtellingen en slaaplaatstellingen (O. Klaassen)

En: nieuws uit recent gepubliceerd onderzoek en recensies van nieuwe vogelboeken

Verwacht in één van de volgende nummers:

Populatietrends van watervogels in Nederland, de broedvogels van Noord-Holland, Zwarte Ibsissen in Nederland, de broedbiologie van de Zwarte Specht, broedvogels van de Wieden, overwinterende Grote Sterns, broedende Raven in Zuid-Holland, de comeback van de Grauwe Gans, laagwatersverspreiding van steltlopers in de Waddenzee, broedbiologie Gierzwaluwen, interspecifieke broedzorg van Winterkoning, hoe broedende Zilvermeeuwen en Kleine Mantelmeeuwen te tellen en meer.

Redactieadres: Romke Kleefstra, Sovon, Posthoornsteeg 1C,
8911 AS Leeuwarden, romke.kleefstra@Sovon.nl

Leden van de Nederlandse Ornithologische Unie (NOU) ontvangen Limosa en Ardea automatisch, neem contact op met Erwin de Visser, nou ledenadmin@gmail.com (www.nou.nu). Leden van Sovon kunnen een combi-abonnement afsluiten voor Limosa, neem contact op met info@Sovon.nl.

Limosa
85.2
2012

BLUE ELEPHANT

<p>Najaar 2012</p> <ul style="list-style-type: none"> India Gambia Brazilië Bhutan Sri Lanka 	<p>Voorjaar 2013</p> <ul style="list-style-type: none"> Bhutan India Colombia Suriname / Frans Guyana
--	---

Enjoy the beauty of nature
travel the world

www.blue-elephant.nl

T 0699-505124
M 06-54201272
E info@blue-elephant.nl

HET KLEINE REISCOLLECTIEF

kleinschalig verantwoord vertrouwd

Vogelreizen 2013

Roemenië , Donaudelta, 11 dagen	19 april
Polen , Karpaten; uilen en spechten, 10 dagen	19 april
Hongarije , Bükk-Tisza-Hortobágy, 10 dagen	26 april
Polen , Biebrza en Bialowieza, 10 dagen	3 en 10 mei

Korte 5-daagse Vogelreizen 2013

Polen , Oderdelta en Slonsk; Zearenden	19 april
Duitsland , Elbedal	juni
Zweden , Falsterbo; vogeltrek	september

Kleine groepen (vanaf 5 deelnemers). Deskundige reisleiding.
Korting als u vroeg boekt.

Wij reizen per trein of minibus naar onze vogelreisbestemmingen.
Ook veel individuele reismogelijkheden en maatwerk mogelijk.

info@hkrc.nl www.hkrc.nl 085-7853820

VOGEL- EN NATUURREIZEN NAAR WERELDWIJDE BESTEMMINGEN!
GROEPSREIZEN · INDIVIDUELE REIZEN · FOTOREIZEN · CRUISES

FINANCIËEL ZEKER OP REIS MET GGTO **GGTO**

BirdingBreaks.nl VOLG ONS OP

VIA E-MAIL: BROCHURE@BIRDBREAKS.NL

BESTEL DE NIEUWE BIRDBREAKS REISGIDS 2013

MAAK KANS OP EEN
GRATIS ATLANTIC ODYSSEY 2013
DEZE ONVOORSTELBAAR MOOIE CRUISE WORDT
EENMAAL ONDER DE BOEKERS VERLOOT!

BESTEMMING	VERTREK	DUUR (DAGEN)	PRIJS
...GA DIT NAJAAR MET ONS MEE NAAR...			
Falklands, South Georgia, Antarctisch Schiereiland	03-nov-12	20	va. 8190,-
Spanje, Pyreneeën	07-nov-12	7	1395,-
Sri Lanka	14-nov-12	16	3095,-
India, vogels en tijgers	23-nov-12	16	2795,-
India FOTOREIS	23-nov-12	15	2745,-
Gambia	28-nov-12	15	1995,-
Zeeland	30-nov-12	3	295,-
Kenia en Tanzania	02-dec-12	16	4395,-
Portugal in de winter	15-dec-12	8	1295,-
Birding Down Under - een onvoorstelbaar (zee)vogelparadijs!	21-dec-12	19	va. 7295,-
...OF REIS IN HET VOORJAAR VAN 2013 MEE NAAR			
Falklands, South Georgia, Antarctisch Schiereiland	02-jan-13	19	va. 9950,-
Falklands, South Georgia, Antarctisch Schiereiland	20-jan-13	19	va. 9950,-
Gambia FOTOREIS	30-jan-13	15	2295,-
Costa Rica	01-feb-13	17	3450,-
India, Gujarat	07-feb-13	16	2995,-
Antarctica, Drake Passage en het Antarctisch Schiereiland	07-feb-13	11	va. 5490,-
Ethiopië	21-feb-13	16	2950,-
Ghana	22-feb-13	16	3650,-
Nepal en Bhutan	22-feb-13	16	4495,-
Ecuador	06-mrt-13	16	3795,-
Limburg	15-mrt-13	3	315,-
Eilat, paradijs voor trekvogels	25-mrt-13	8	1495,-
Atlantic Odyssey 2013	29-mrt-13	31	va. 5890,-
Marokko, Hoge Atlas, Sahara en kust	02-apr-13	11	1895,-
Spanje, Extremadura en Coto Doñana	05-apr-13	10	1745,-
Borneo	10-apr-13	15	4295,-
Polen, spechten en uilen	14-apr-13	6	1195,-
Spanje, fotografie vanuit hutten	16-apr-13	5	1695,-
Cyprus - vogeltrek in het voorjaar	22-apr-13	8	1375,-
Zuid-Turkije en Bruine Visuil!	25-apr-13	11	1795,-

Meer informatie? Kijk op www.birdingbreaks.nl,
info@birdingbreaks.nl of bel BirdingBreaks 020 7792030.

ARAGON Naturreizen

Vogelreizen Spanje

Extremadura winter, 02 t/m 06 februari 2013
Ebro Delta & Aragón, 02 t/m 09 maart 2013
Extremadura & Gredos, 06 t/m 13 april 2013
La Mancha & Cabañeros, 11 t/m 17 mei 2013
Pyreneeën & Ordesa, 25 mei t/m 1 juni 2013
Tarifa, 30 sept. t/m 06 okt. 2013
Mallorca, 05 t/m 12 oktober 2013

Nieuw:: fotoreis gieren+, individueel v.a. € 395.
fotoreis groepsreizen; januari, juni, juli.

Vakantiehuisen in de Spaanse Pyreneeën.

www.aragonnatuur.com

Vogelreizen met Kees Woutersen: 026-3724344

Verrekijkers & Telescopen

opticon
www.opticon.nl

ES 80 v3 Telescoop

Met z'n verbeterde optische constructie die de interne reflectie verder vermindert en de kleurweergave en scherpte verbetert, levert de ES 80 GA ED het beste in zijn klasse op het gebied van beeldweergave en betrouwbaarheid. Daarnaast is er keuze uit een zeer compleet aanbod in oculairen en accessoires. 30 jaar garantie.
ES 80 GA SD 499, ES 80 GA ED 699
Oculairen: SDLv2 20-60x 329, HDF T 20-60x 249, HDF T 32xWW 199

Verano BGA HD

Het volledig vernieuwde optische systeem van de Verano BGA HD staat borg voor een sprankelende, levensechte natuurbeleving. De kijkers zijn 100% "Made in Japan", voorzien van topkwaliteit prisma's met fase correctie en Oasis-coating terwijde de lenzen afgewerkt zijn met onze F-coating voor verbeterde kleurweergave. Tel daarbij op een voor deze klasse ruim beeldveld van 8° (8x32), 7° (8x42) en 6.5° (10x42), een close-focus van 2 meter en 30 jaar garantie. Jarenlang kijkplezier gegarandeerd! **8x32 549, 8x42 559, 10x42 579**

Traveller BGA Mg

De nieuwe Traveller BGA Mg is de laatste toevoeging die vogelaars nieuwe techniek en kwaliteit biedt. Deze kijkers zijn ontworpen en gemaakt in Japan en door het gebruik van een lichtgewicht magnesium behuizing wegen ze slechts 380 gram, uniek voor dit type kijkers. Door de compacte afmetingen van 98x110mm past de Traveller probleemloos in jaszak of rugzak. Ondanks hun compactheid leveren de Travellers een hoge scherpte met een neutrale kleurstelling.
Beschikbaar in 6x32, 8x32 en 10x32 vanaf **339,-**

Verdere informatie vindt je op www.opticon.nl, email nl@opticon.co.uk of neem contact op met je lokale dealer. **Ringfoto Focus**, Voorburg 070-3863519 / **Ringfoto Focus**, Den Haag 070-3638398 / **Combi Sipkes**, Groningen 050-3128684 / **Natuurinformatiecentrum**, Texel 0222-316249 / **Focus Optiek**, Middelburg 0118-625310 / **Ringfoto Osinga**, Hoorn 0229-214707 / **Foto MGM**, Leeuwarden 058-2123650 / **Natuurmonumenten**, St. Jans klooster 0527-246644 / **Combi Hameeteman**, Ouddorp 0187-681612 / **Foto Kino Linders**, Venlo 077-3513137 / **Ringfoto Doornbos**, Lelystad 0320-232033

HEEL ANDERS ZIEN

ATXSTX.SWAROVSKIOPTIK.COM

SEE THE UNSEEN
WWW.SWAROVSKIOPTIK.COM

SWAROVSKI
OPTIK

Beleef de kleinste details
en mooiste momenten.

This is the moment we work for.

**ZEISS
EXPERIENCE**

Beleef vandaag de
mooiesten van morgen.
zeiss.com/zeissexperience

De nieuwe CONQUEST HD: de moderne observatiekijker.

De mooiste momenten beginnen met perfecte optiek: CONQUEST HD. De aantrekkingskracht van deze moderne allrounder ligt verscholen in het nieuwe HD-lens systeem, de lichte en compacte constructie, zijn "Made in Germany" kwaliteit, plus een lichttransmissie van 90% en hoger. Met dit alles maakt de CONQUEST HD een compromisloze stap in de premium klasse van Carl Zeiss.

De CONQUEST HD is leverbaar in 8- en 10 x 42 (adviesprijs €899 en €949) en 8- en 10 x 32* (adviesprijs €799 en €849)

* 10 x 32 leverbaar vanaf oktober.

www.zeiss.com/sportsoptics - www.zeissverreijkers.nl

Importeur Technolyt
Tel. 075-6474547 - Fax. 075-6213663
info@technolyt.nl
www.zeissverreijkers.nl

We make it visible.

Carl Zeiss is hoofdsponsor van
de Landelijke Dag 2012

Nieuwe website!

Sovon-Nieuws jaargang 15 (2012) nr 3

Heeft u al gekeken? Na meer dan een jaar ontwerpen, bouwen, teksten herschrijven en testen is begin september de nieuwe website van Sovon live gegaan. Het nieuwe ontwerp sluit aan bij onze nieuwe huisstijl, maar heeft vooral als doel bezoekers beter van informatie te voorzien. Zo is de indeling helemaal vernieuwd en kunt u met hulp van het navigatiemenu snel naar de pagina toe waar u voor komt.

Doelgroeponderzoek

De website is tot stand gekomen met hulp van waarnemers. Vorig jaar hebben we een enquête gehouden onder bezoekers van de website. Ook zijn er bijeenkomsten geweest met een aantal waarnemers en opdrachtgevers. Aan de hand van vragen en gesprekken rondom de oude site kregen we meer inzicht in de gebruiksvriendelijkheid en behoeften van alle bezoekers.

Een belangrijke conclusie was de grote behoefte aan een betere ontsluiting van informatie. Daarin hopen we een flinke sprong voorwaarts te hebben gemaakt en denken we dat bezoekers met de nieuwe website beter de informatie vinden die ze zoeken. Overigens is het gedeelte achter de inlog nog onveranderd.

Laat van je horen

Het is natuurlijk even wennen, een nieuwe site. Toch hopen we dat je snel je weg hebt gevonden. Lukt dit niet, of zie je punten voor verbetering, dan horen we dat graag via webredactie@sovon.nl. Want we blijven de website doorontwikkelen en wordt in de komende maanden verder uitbouwen. Met jouw ervaringen kunnen we de nieuwe website gericht verder aanpakken.

● Laurien Holtjer

